

educ_2023_095

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

Кафедра практичної психології

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ
ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ**

Студента 6 курсу спеціальності 053–Психологія

Лупу Івана

Науковий керівник кандидат психологічних наук,
доцент

Радчук Валентина Миколаївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕВІАНТНОЇ	
ПОВЕДІНКИ.....	5
1.1. Теоретичні підходи науковців до поняття та визначення девіантної поведінки	5
1.2. Види і прояви девіантної поведінки.....	7
1.3. Вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків.....	13
1.4. Вплив комп'ютерних ігор на формування девіацій	21
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	29
1.1. Емпіричне дослідження девіантної поведінки підлітків та його результати.....	29
1.2. Профілактичні засоби спрямовані на подолання девіантної поведінки.....	37
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З ДЕВІАНТАМИ... ..	
3.1. Основні підходи до корекції девіантної поведінки підлітків... ..	41
3.2. Програма корекції девіантної поведінки підлітків. Аналіз проведених досліджень.....	48
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Підлітковий вік є найчутливішим до особливостей соціальної ситуації. Зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, практично зруйнували раніше існуючі уявлення про норму в поведінці, що призводить до різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці підлітків.

Актуальність даної проблеми полягає у потребі широкого дослідження теми, яка на даному етапі є не достатньо вивчена, а також в тому, що сучасна соціальна ситуація набуває рис вираженої нестабільності, спостерігаються зміни в розбудові державної системи, суспільного виховання, ускладнення умов життєдіяльності, зміна моральних цінностей, послаблення виховання та духовної функції сім'ї тощо.

У зв'язку з цим велика увага практичних психологів приділяється проблемі девіантної поведінки підлітків, яка як одна з форм деструктивної поведінки наносить шкоду не тільки молодій людині, а й усьому суспільству. Обговорення цієї проблеми набуває великої суспільної значимості і стає особливо необхідною в період кризи соціальної системи.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – соціально-психологічні чинники девіантної поведінки підлітків.

Мета дипломної роботи – аналіз соціально-психологічних чинників девіантної поведінки підлітків, пошук шляхів профілактики девіантної поведінки підлітків.

Завдання дипломної роботи:

- розглянути теоретичні підходи науковців до поняття та визначення девіантної поведінки;
- охарактеризувати види і прояви девіантної поведінки;
- розглянути вплив соціальних і психологічних чинників на

формування девіантної поведінки підлітків;

- визначити вплив комп'ютерних ігор на формування девіантної поведінки підлітків;
- визначити вплив акцентуацій характеру на поведінку підлітків;
- визначити профілактичні засоби, спрямованні на подолання девіантної поведінки;
- охарактеризувати основні підходи до корекції девіантної поведінки підлітків і розробити програму корекції девіантної поведінки;
- проаналізувати вплив корекційної програми на поведінку девіантів.

Методи дослідження

- спостереження, бесіда, тестування, узагальнення незалежних характеристик, аналіз продуктів діяльності;
- кількісна та якісна обробки даних.

Експериментальна база дослідження: Чернівецький лицей №8.

Вибірка психологічного дослідження складає 60 осіб (учні 8-х класів).

Структура дипломної роботи

Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи складає 89 сторінок

Кількість використаних джерел – 74.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади проблеми девіантної поведінки

1.1 Теоретичні підходи науковців до поняття та визначення девіантної поведінки

У вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі розглядаються проблеми, які присвячені девіантній поведінці, пов'язані головним чином з важкими дітьми та підлітками, які являють собою групу підвищеного соціального ризику. Дослідження останніх десятиріч на Заході стосувалися найрізноманітніших аспектів проблеми відхилень у поведінці неповнолітніх.

В психології існує кілька понять, які характеризують цю соціальну групу: важковиховувані, кризові, педагогічно запущені, дезадаптовані, асоціальні, аморальні підлітки. Підлітковий вік є достатньо складним кризовим періодом розвитку. На думку К. Левіна, підліток знаходиться в стані –маргінальної особистості: він вже вийшов з дитячого віку, але ще не став дорослим [39, 55]. В цьому віці підліток стикається з багатьма труднощами та не завжди при зустрічі з новою ситуацією може знайти адаптивні способи її вирішення.

Серед українських дослідників проблему відхилень у поведінці неповнолітніх вивчали такі вчені, як А.Г. Антонова, І.С. Дьоміна, О.В. Киричук, І.П. Лисенко, Н.Ю. Максимова, В.П. Оржеховська, Т.М. Титаренко, В.О. Татенко, С.О. Тарарухін, С.І. Яковенко та ін.

Для встановлення психологічних причин девіантної поведінки підлітків розглянемо сутність поняття девіантної поведінки. Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча й може досить добре знати ці норми [14, 16]. У цьому випадку процес соціалізації особистості є порушеним, що проявляється у незбалансованих психічних процесах, неадаптованості, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді уникання морального і естетичного контролю за власною поведінкою, яка стає

соціально дезадаптованою. У зв'язку з цим можна говорити про девіантність особистості як про сукупність засвоєних особистістю асоціальних, аморальних поглядів на життя, які не відповідають соціальним очікуванням та за певний час стають її соціальною позицією, що перешкоджає самоактуалізації особистості, її особистісному зростанню, спричиняє девіантний спосіб життя.

В.С. Марунчак вважає, що девіація - це поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих норм і встановлених стандартів (юридичних, моральних, соціальних) [49, 15].

Девіація включає три основні компоненти:

- людину, якій властива певна поведінка;
- норму, яка виступає критерієм оцінки поведінки як девіантної;
- іншу групу чи організацію, яка реагує на дану поведінку.

Л.Е. Орбан-Лембрик зазначає, що девіантна поведінка - це система вчинків, котрі відхиляються та відрізняються від загальноприйнятих норм суспільства у сфері права, культури, моралі. Девіантна поведінка - це своєрідний спосіб розв'язання особистістю внутрішнього і зовнішнього конфлікту шляхом відходу від системи загальноприйнятих норм і цінностей та вироблення своїх власних [54, 261].

На думку Я.І. Гілінського, девіантна поведінка - це:

- 1) вчинки, дії людини, які не відповідають офіційно встановленим в даному суспільстві нормам;
- 2) соціальне явище, яке виражається в масових формах людської діяльності, яке не відповідає офіційно встановленим в даному суспільстві нормам [10, 74].

Загалом, багато вчених вважають, що девіантна поведінка виступає нормальною реакцією на ненормальні для індивідів умови (соціальні або мікросоціальні), в яких вони опинилися.

За М.О. Галагузовою девіантна поведінка (від лат. Deviation - відхилення) - це поведінка, яка не відповідає загальноприйнятим або

встановленим нормам. Під девіантною поведінкою розуміють вчинки/дії індивіда, що не відповідають очікуванням і нормам, які фактично склалися або офіційно встановлені в даному суспільстві [9, 21].

Девіантна поведінка - один із видів відхилення поведінки, пов'язаний з порушенням відповідних віку соціальних норм і правил поведінки, характерних для мікросоціальних відносин (сімейних, шкільних) і малих статевовікових соціальних груп. Девіантну поведінку розглядають у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні девіантною поведінкою можна назвати різні дії, які не відповідають усталеним у даному суспільстві нормам і соціальним стереотипам. У вузькому розумінні під девіантною поведінкою розуміються всілякі негативні і несхваленні відхилення від загальноприйнятих норм.

Отже, вчені вважають, що девіантна поведінка підлітків є відхиленням від загальноприйнятих норм. Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки. Загалом, багато вчених вважають, що девіантна поведінка виступає нормальною реакцією на ненормальні для індивідів умови (соціальні або мікросоціальні), в яких вони опинилися.

1.2. Види і прояви девіантної поведінки

За В.С Марунчак в залежності від способів взаємодії з реальністю і порушенням тих чи інших норм суспільства девіантна поведінка поділяється на такі типи: делінквентну, адиктивну, патохарактерологічну, психопатологічну і девіантну поведінку, зумовлену гіперздібностями людини [49, 15].

Делінквентна поведінка - це ланцюг вчинків, провин, дрібних

правопорушень, які відрізняються від кримінальних, тобто система незначних правопорушень. Вона може бути зумовлена педагогічною занедбаністю, низькою культурою, психічними аномаліями (неадекватністю реакцій, негнучкістю поведінки, схильністю до афективних реакцій), неблагополучним сімейним вихованням, поганим впливом мікросередовища.

Адиктивна поведінка - це поведінка людини, яка обтяжена хімічною залежністю (від алкоголю, наркотиків, або інших хімічних речовин). Вона властива, як правило, тим особам, які входять до різноманітних асоціальних груп та об'єднань, у яких дана форма поведінки демонструється лідерами і підтримується на рівні норми, традиції. При вживанні наркотичних речовин загострюються негативні риси особистості. Спостерігається висока частота асоціальних проявів, соціальна дезадаптація, загострюються риси характеру у вигляді імпульсивності, вибуховості тощо. Виникає суперечність самооцінки та рівня домагань.

Головним мотивом особистості, схильної до адиктивної форми поведінки, виступає активна зміна психічного стану. Такій людині не вдається віднайти в реальній дійсності які-небудь сфери діяльності, способи привернути надовго її увагу, викликати певну емоційну реакцію. Життя видається їй нецікавим, внаслідок одноманітності. Тому можна говорити, що у індивіда, який проявляє адиктивну поведінку значно знижена активність в повсякденному житті.

Патохарактерологічна девіантна поведінка - це поведінка, яка зумовлена патологічними змінами характеру, який сформувався в процесі виховання. До даної девіації належать розлади особистості (психопатії), а також виражені акцентуації характеру. Дисгармонійність рис характеру веде до того, що змінюється вся структура психічної діяльності людини. У своїх вчинках вона частіше керується не реалістичними та об'єктивно зумовленими мотивами, а суттєво зміненими –мотивами психопатологічної самоактуалізації [58, 37].

До патохарактерологічних девіацій належать також так звані

невротичні формування особистості - це патологічні форми поведінки і реагування, які формуються в процесі неврозогенезу на базі невротичних симптомів та синдромів.

Психопатологічний тип девіантної поведінки формується на психопатологічних симптомах та синдромах, які виступають проявами тих чи інших психічних розладів.

Різновидом патохарактерологічного, психопатологічного та адиктивного типів девіантної поведінки виступає аутоагресивна поведінка, яка виникає під впливом різного роду психотравмуючих і стресогенних факторів, в тому числі в результаті соціальної незахищеності і порушення механізмів взаємодії між індивідом і середовищем.

Мотивом аутоагресивної поведінки виступають адикції і нездатність людини протистояти негативним впливам повсякденного життя, патологічні зміни характеру, а також психопатологічні симптоми та синдроми.

Особливим типом девіантної поведінки вважаються **девіації, які зумовлені гіперздібностями людини** - обдарованість в одній сфері часто супроводжується девіантною поведінкою у звичайних життєвих обставинах. Даний тип девіації може проявлятися в ігнорування реальності, необізнаності в елементарних повсякденних питаннях. В той же час люди з яскраво вираженими здібностями в разі несприятливих умов для розвитку їх таланту можуть потрапити до категорії девіантних.

Крім зазначеної класифікації виділяють **індивідуальні (ізольовані) та групові форми девіантної поведінки**. Індивідуальні форми девіантної поведінки включають в себе всі клінічні форми і типи поведінки, які відхиляються від норми, при яких вона не залежить від поведінки оточуючих. Порушення правових, етичних або естетичних норм відбувається в даному випадку поза зв'язком з мікросоціальними паттернами поведінки. Часто людина свідомо прагне до вибору ізольованої девіації, бажаючи тим самим радикально відрізнятись від оточуючих. Особливо яскраво індивідуальні девіації проявляються при психопатологічному та

патохарактерологічному типам девіантної поведінки.

До ізольованих девіацій відносять комунікативні форми поведінки, яка відхиляється від норми, аутоагресивна поведінка, порушення харчування, аномалії сексуальної поведінки і розвитку, надцінні патологічні захоплення, зловживання речовинами, які викликають зміни в психічній діяльності. Найчастіше можна спостерігати групові девіації. В основі даного типу девіацій лежить принцип групового тиску і толерантності до тиску. Груповий тиск на індивіда здійснюють як референтна група, так і сім'я.

Дані форми девіантної поведінки свідчать про конфлікт, який виникає між особистісними і суспільними інтересами. Девіантна поведінка - це скоріше спроба відійти від суспільства, втекти від життєвих повсякденних проблем, подолати стан невпевненості і напруження через певні компенсаторні форми. Проте, девіантна поведінка може бути пов'язана і з прагненням особистості до створення чогось нового.

Охарактеризуємо *типи девіантної поведінки* дітей за В. Маценко.

Вимогливі діти, маючи девіантну поведінку, прагнуть звернути на себе увагу, бути завжди на виду, проявити перевагу над іншими, закріпити високий власний статус. Це діти з великою потребою бути завжди в центрі уваги.

Владні підлітки. Це дуже складний тип девіантної поведінки. Прихована ціль таких підлітків – влада. Вони вимогливі, потребують уваги виключно до своєї особи, прагнуть керувати іншими, постійно бути в центрі подій, відстоюють свої права за допомогою вимогливості, завжди наполягають на своєму. Можуть брехати, лицемірити.

Мстиві підлітки. Мета їх нестандартної, девіантної поведінки – помста всім і кожному. Ця ціль не усвідомлюється і обумовлюється частіше самонавіюванням, відчуттям власної неповноцінності. Емоційний стан мстивих підлітків частіше всього викликаний фізичними недоліками (наприклад заїканням) або депривацією (бідністю, позбавленнями). Звідси, прагнення зробити боляче іншим, вигадати недоліки в інших для власного

престижу. Підліткам здається, що їх ображають, постійно несправедливо ставляться до них, їм здається, що оточуючі виступають проти них. За неухважністю до мстивих підлітків девіантна поведінка прогресує, стає некерованою, агресивною, деструктивною.

Мстиві підлітки зазвичай знаходяться в стані депресії. Вони не розуміють дружніх стосунків, прагнуть, щоб їх однаково любили і розуміли. Підліток замкнений, може бути із затримкою психічного, соціального розвитку. Відмовляючись від боротьби, легко відступає від цілей, боляче сприймає свої невдачі, має приховані вади, схильний до суїцидального настрою.

На думку В.П.Кащенко, вже за зовнішнім виглядом легко встановити підлітка з девіантною поведінкою. Дефективність характеру, вважає дослідник, пов'язана з такими фізичними ознаками як загальна слабкість; недокрів'я; ендокринні порушення; неправильні пропорції голови; недостатній або гіпертрофований розвиток миміки та жестикуляції. Такі діти мають дуже низький або тонкий (високий) голос, поганий апетит, розлади сну, дефекти мови (дислалія, заїкання), має місце навіть енурез [28, 49].

Особливості проявів девіантної поведінки:

- опір проханням;
- опір вимогам;
- опір порадам;
- свідоме небажання правильно (морально) поводитись;
- немотивований, нерозумний опір;
- протидія проханням, порадам;
- намір виконання доцільних дій;
- небажання, невміння розуміти себе;
- ігнорування перешкод на шляху самоствердження;
- свідоме, навмисне порушення норм поведінки у підлітків;
- грубе, цинічне порушення прав інших (підлітків).

Ізольований підліток поповнює кількість неповнолітніх порушників з девіантною поведінкою, таким чином підліток задовольняє свої потреби у спілкуванні. Вони прогулюють уроки, порушують дисципліну, влаштовують бійки, перевага надається вуличним компаніям, де збираються підлітки з негативними тенденціями в поведінці.

Як правило, правова свідомість у девіантних підлітків спотворена, вони не знають вимог закону, не визнають моральних норм співжиття, не мають правильних уявлень про покарання за протиправні дії, і тому не задумуються над відповідальністю [56, 33].

Отже, девіантна поведінка позділяється на: делінквентну, адиктивну, патохарактерологічну, психопатологічну і девіантну поведінку, зумовлену гіперздібностями людини. Також виділяють індивідуальні (ізольовані) та групові форми девіантної поведінки. Кожна з яких має свої особливості вираження.

1.3 Вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків

За Маценко В.О виникнення і розвиток девіантної поведінки впливають ряд різноманітних факторів. Розглянемо детальніше найголовніші із них.

Біологічні фактори виражаються в існуванні несприятливих фізіологічних або анатомічних особливостей організму підлітка, що перешкоджає процесам його адаптації і соціалізації.

Генетичні фактори (*передаються спадково*).

Це може бути порушення головного мозку, тілесні вади, дефекти слуху, зору, пошкодження ЦНС. Дані пошкодження підлітки отримують ще під час пологів, вагітності матері, в силу вживання алкоголю, куріння, різних захворювань матері (фізичні, психічні травми), вплив спадкових захворювань, особливо спадковості з алкоголізмом.

Психофізіологічні фактори

Пов'язані з впливом на організм підлітка психофізіологічних навантажень, конфліктних ситуацій, хімічного складу навколишнього середовища, нових видів енергії, що призводить до різних алергічних, соматичних хвороб.

Фізіологічні фактори

Включають в себе різноманітні дефекти: дефекти мови, зовнішності, недоліки конституційно-соматичного складу підлітка, які в більшості викликають негативне ставлення з боку оточуючих, що призводить до перекручення системи міжособистісних відносин підлітка в групі однолітків.

А.Е. Лічко визначила такі основні причини, внаслідок яких може розвиватись девіантна, відхилена поведінка:

- 1) Психічна хвороба починається в підлітковому віці тому, що її скритий (латентний) період розповсюджується на багато років і вона просто не встигає розвиватися в дитинстві.
- 2) Психічні порушення викликаються тим, що в підлітковому віці середовище і суспільство починають надавати підлітку непосильні для нього

ВИМОГИ.

- 3) Перехідний вік визначає своєрідність хвороботворних переживань, накладає відбиток на протікання психічної хвороби.
- 4) Перехідний вік прискорює розвиток порушень, що намітилися ще в дитинстві.
- 5) Процеси перехідного віку роблять підлітка чутливим до різноманітних несприятливих впливів.
- 6) Період статевого дозрівання провокує прояви раніше прихованої патології розвитку [46].

Підліткова патологія найпомітніше всього проявляється в сфері самосвідомості та емоцій. Часто в підлітків зустрічаються такі розлади в особистісній сфері як:

- синдром відчуження;
- роздвоєння особистості;
- деперсоналізація (втрата відчуття –Я||).

Відчуження, що травмує відношення емоційності може бути спрямоване, як на середовище (дереалізацію), так і на власне –Я|| (деперсоналізація). В другому випадку має місце самовідчуження: власне –Я|| має вигляд чужого та дивного, втрачає сенс будь-яка діяльність, проявляється апатія, притупляються емоції.

Передумови виникнення відхилення у поведінці школярів зумовлюються не лише віковими особливостями, а й обставинами за яких формується особистість підлітка.

Асоціальна поведінка дорослих – це небезпека у підготовці юного покоління до життя. І не лише тому, що наслідуючи дорослих, дитина засвоює аморальні стосунки і сама може вирости аморальною. Окрім сім'ї моральний вибір підлітка визначається іншими чинниками:

- шкільним колективом;
- педагогами;
- суспільством.

Неспроможність батьків виступати повноцінними зразками

відповідальної поведінки, відхилення від функцій контролю за дитиною, призводять до порушень у розвитку дитини. Підліток розширює коло свого спілкування інтенсивно оволодіває різними соціальними ролями і тому потребує допомоги батьків.

До чинників, які визначають умови виникнення і розвитку девіантної поведінки, можна віднести і розумове та емоційне перевантаження.

Головне місце серед невротичних розладів в підлітковому віці посідають астенічні розлади. Інформаційне перенавантаження мозку в підлітковому віці призводять до неврастенії, яка проявляється в дратівливості, в погіршенні самопочуття.

Нерідко причиною невротичних розладів у підлітків служить ярлик невстигаючого учня. Гостро ранить психіку школяра і відсутність поваги до них з боку педагогів. Намагаючись помститися вчителю учні, у свою чергу, починають поводитися грубо, роблять все наперекір вимогам такого педагога.

Існує зв'язок між різними видами порушення поведінки та неповноцінності центральної нервової системи підлітків (найчастіше це родові травми, асфіксії, результат ускладнень дитячих хвороб).

Наслідком цих відхилень є порушення розумової активності, емоційна незрілість, відхилення у темпі статевого дозрівання.

На відхилення поведінки впливають:

- акцентуації характеру;
- психопатії;
- соціальні фактори (несприятливе мікро соціальне оточення, несприятливі умови навчання тощо).

Формування відхилень у поведінці тісно пов'язане і з педагогічною занедбаністю, у виникненні якої (крім зниження рівня розвитку усіх процесів: уваги, пам'яті, мислення) велике значення має дифіцитарність установок особистості, насамперед примітивність сфери потреб та мотивів. Кожному варіанту порушення поведінки відповідає свій тип асигронії розвитку. Наприклад порушення психічної стійкості пов'язане з незрілістю емоційно-вольової, інтелектуальної сфери та затримкою статевого розвитку.

Зауважимо, що відхилення в поведінці підлітків найчастіше пов'язане не з одним, а з кількома біологічними і соціальними факторами, їх комплексами, специфічними для названих вище типів. Так бурхливе статеве дозрівання вимагає більшої моторної активності, сприяє підвищенню афективної збудливості і конфліктності поведінки, перебудови ієрархії потреб, породжує прагнення до більш дорослого життя, провокує шкільну дезадаптацію. Підліток з органічною неповноцінністю центральної нервової системи або занедбаний підліток, відрізняється ступенями психічної незрілості. Недостатній розвиток інтелектуальної сфери ще більше посилює негативне ставлення до школи, яке асоціюється з неприйнятним, дитячим способом життя.

Різні фізичні та соматичні захворювання також несприятливо впливають на фізичний і психічний розвиток підлітка, що в свою чергу відображається на поведінці.

Передумовою порушення поведінки є сприяння виникненню шкідливих звичок, особливе місце посідає інтоксикація. Найпоширенішою є алкогольна інтоксикація. Інша форма інтоксикації виникає внаслідок вживання транквілізаторів та антигістамінних препаратів. Нейроінтоксикація справляє надзвичайно негативний вплив як на фізичний організм підлітка, так і на його

психічний розвиток.

В цей час можливе загострення відносин з оточуючими, що є передумовою прояву антисоціальних умов поведінки, дезадаптації. Ці підлітки складають групу підвищеного ризику, вони піддаються значним пагубним впливам середовища та психічним травмам.

Формування індивідуальних особливостей підлітка залежить від черговості та темпів дозрівання функціональних систем, головного мозку, тобто в кожного підлітка є своя індивідуальна траєкторія розвитку.

Соціальна активність підлітка виявляється в більшій сприйнятливості до застосування норм, цінностей, способів поведінки, які є у світі дорослих і взаємин між ними. Впливає загострене відчуття власної гідності, тому будь-які дрібниці, навіть невеликі зауваження, а тим більше нетактовність, можуть боляче поранити самолюбство. Звідси й виникає багато конфліктних ситуацій, різних форм протесту (неслухняність, упертість, негативізм, опір виховному впливу).

Дорослі своїми невмілими діями (жорстокістю, брутальністю, потураннями тощо) можуть глибоко травмувати душу дитини, привести до відчуження, яке буде потім нелегко усунути. За таких умов відбувається деформація моральних стосунків.

У підлітка виникає напруження у стосунках з дорослими і прагнення подолати, компенсувати переживання своєї неповноцінності. Але йому, як правило, не вдається знайти для цього адекватні засоби. Якщо дорослі в цей момент не виявляють чуйності до підлітка, можуть виникнути гострі, тривалі конфлікти. Виникають негативні афективні переживання й відповідні форми поведінки: образливість, замкненість, емоційна нестійкість.

Славіна Л. пов'язує афективні переживання з переживанням в основі яких лежать незадоволеність базових потреб підлітка або конфлікт між ними:

- потреба в позитивному оцінюванні дорослих;
- потреба в самоповазі;
- потреба у спілкуванні з ровесниками
- прагнення мати високий статус у системі міжособистісних стосунків у класі чи іншій групі ровесників.

Невдалі спроби їх задоволення створюють для дитини психотравмуючу ситуацію, яка за відсутності психологічної допомоги переростає в ситуацію неможливості задоволення життєво важливих соціальних потреб [62].

Підлітковий вік є складним не лише внаслідок зазначених особливостей. Цьому періодові властиві суперечності й у фізичному розвитку наприклад, розкоординування рухів, непропорційність, інтенсивний розвиток внутрішніх органів і систем інші явища, які викликають відчуття скутості, особливо у дівчат.

Великий вплив на поведінку має статеве дозрівання, а надто тоді, коли життя підлітка неправильно організоване, а духовні запити примітивні. У цих випадках виникають відхилення від моральних норм у поведінці школяра, засади й інтереси набувають спотворених форм. Створюються сприятливі умови для асоціального розвитку, з'являються розв'язаність, потайливість, афективність.

Необхідно врахувати таку вікову особливість, як підвищена емоційна лабільність, вразливість. Характер домінуючих переживань часто на довгий час визначає структуру поведінкових реакцій. У зв'язку з емоційно-вольовою незрілістю, готовою до реакцій емансипації та імітації, підліток за слабого виховного контролю може легко опинитися під впливом соціальних елементів, які маскують свою справжню сутність красивими фразами.

Але на ряду з цими властивостями підліткового віку є ще одна властивість – це стан безпорадності. У підлітків цей стан пов'язаний з конкретними ситуаціями:

- неможливість змінити взаємовідносини з батьками, вчителями, однолітками;
- неможливість прийняти самостійне рішення;
- неможливість зробити вибір.

Вивченням безпорадності у підлітків займалися І.С.Коростельова, В.С.Ротенберг та В.В.Аршавський. На їх погляд безпорадність у підлітків викликається переживанням невдач, травм, відмова від пошуків або наявність неконструктивних способів вирішення проблем. Прояв безпорадності можна

спостерігати при реагуванні підлітків на складну ситуацію або її наслідки.

До всього вище сказаного додамо, що в підлітковому віці виховний вплив батьків і близьких є одним з вирішальних чинників у формуванні певного стереотипу поведінкових реакцій і характерних особливостей.

Природно, що причини девіантної і протиправової поведінки неповнолітніх тісно пов'язані з сьогодишньою соціально - економічною і політичною нестабільністю в суспільстві, конкретної ситуації та умовами виховання в сім'ї, несприятливим впливом антигромадських елементів, незадовільною організацією дозвілля.

Також для виникнення девіантних дій повинна існувати певна мотивація.

Мотивація – це сукупність причин психологічного характеру, які пояснюють поведінку людини, її початок, напрямок та активність.

Мотивація пояснює цілеспрямованість дій, організованість та стійкість діяльності, спрямованої на досягнення цілі.

Мотивація поведінки людини може бути свідомою та несвідомою. Це значить, що одні потреби і цілі, які керують поведінкою людини, усвідомлюються, інші – ні. Вона може набувати таких видів як мотивація досягнення успіху, мотивація уникнення невдач, мотивація страху, мотивація самореалізації тощо.

Мотиви, що спонукали девіантного підлітка до порушення поведінки за А.Е.Лічко такі:

- бажання не відстати від компанії, бути як всі;
- вплив на підлітків старших за віком;
- бажання „доказати” вчителю, батькам;
- бажання показати ровесникам свої виключні якості;
- пошук себе
- цікавість [4].

У девіантного підлітка реальні мотиви не усвідомлюються як порушення, оскільки вони діють як механізми характерного психологічного захисту.

Найчастіше девіантним підліток стає з власних мотивів, які як правило,

не усвідомлюються або спотворюються завдяки впливу різноманітних негативних соціальних явищ, неправильного виховання в сім'ї, педагогічної запущеності чи загострення протиріч, характерних підлітковому періоду розвитку. Тому, знаючи причини розвитку девіації підлітків можна попередити її розвиток та уникнути небажаних форм поведінки і її негативних наслідків.

Отже, на виникнення і розвиток девіантної поведінки впливають ряд різноманітних факторів (біологічні, генетичні, фізіологічні, психофізіологічні, соціальні). В підлітковому віці виховний вплив батьків і близьких є одним з вирішальних чинників у формуванні певного стереотипу поведінкових реакцій і характерних особливостей.

Природно, що причини девіантної і протиправової поведінки неповнолітніх тісно пов'язані з сьогодишньою соціально - економічною і політичною нестабільністю в суспільстві, конкретної ситуації та умовами виховання в сім'ї, несприятливим впливом антигромадських елементів, незадовільною організацією дозвілля.

1.4 Вплив компю'терних ігор на формування девіантної поведінки підлітків

Інформаційна мережа INTERNET надає великі можливості для діяльності та самовираження людини, які не можуть бути реалізовані в реальній дійсності. Разом з тим, у певної категорії користувачів оперування її ресурсами забирає все більше і більше часу та стає настільки домінуючим, що згодом у них прогресує зниження здатності до вольового контролю над власною активністю у віртуальному просторі, виникає ціла низка особистих та соціальних негараздів, з'являються труднощі у комунікативній та професійній сферах, соціальна дезадаптація. Такий вид психологічної залежності від віртуального інформаційного середовища, отримав назву -

Вивчення даної проблеми викликало достатній інтерес у вітчизняних вчених (О.Ю.Дроздов, Т.В.Карабін, В.А.Лоскутова, Л.М.Юр'єва), проте вони не враховували той факт, що більшість користувачів Інтернету складають

підлітки. Цілком зрозуміло, що підлітковий вік – найнебезпечніший період щодо формування Інтернет-залежної поведінки (Дж. Рідчардсон).

По-перше, для цього віку притаманне прагнення до пізнання всього нового, незвичайного (І.С.Кон), "почуття дорослості", яке виявляється у гіпертрофованій потребі самостійності, самоствердження, відмови від дитячої "моралі успіху" (Н.Ю.Максимова), бажання копіювати звички і способи поведінки старших, острах відстати від однолітків, здаватися в їхніх очах смішним (М.Ю.Кондратьєв, В.С.Мухіна).

По-друге, вікові особливості підлітків характеризуються негативізмом як крайнім проявом реакції емансипації (А.Е.Лічко). Основну причину, яка занурює молоду людину у світ віртуальних подій, закордонні дослідники вбачають у комунікативній депривації (М.Джуммер), тобто дитина стає закритою ("closed child", П.Мортлі) для відвертого спілкування з однолітками, окрім того, вона втрачає емоційний контакт з батьками або педагогами, які на цьому етапі відіграють основну роль у соціально-психологічному становленні (С.І.Іванов). Слід зазначити, що дорослі не завжди розуміють важливість щирого відвертого взаємопорозуміння з дитиною та не відчують певної загрози від віртуальної комунікації (Ф.Астанціні). В такому випадку Інтернет стає повним замісником інтимно-особистісного спілкування у цьому віці (О.Л.Пережогін).

Виявлено, що комп'ютерна залежність формується набагато швидше, ніж будь-які інші традиційні залежності (від паління, наркотиків, алкоголю, азартних ігор), - у середньому 0,5 -1 рік постійного захоплення з добовим навантаженням 4-12 годин. Причому комп'ютерній залежності більше піддаються хлопчики – у них може формуватися адикція після 6 місяців із – зазначеним вище навантаженням. Діти й підлітки зі стажем спілкування з комп'ютером від 8 місяців до 2-х років регулярного навантаження до 12 годин на добу, як правило, вже мають виразну девіантну поведінку, причому більшість із них потребує лікування в психоневрологічних диспансерах та проведення психокорекційної роботи. Проблеми, спричинені комп'ютерною адикцією підлітків ускладнюються тим, що на даному етапі вивчення

лікувальна та психокорекційна робота дає повне вилікування лише у 52% [6].

Головні ознаки початку залежності:

- небажання залишити роботу або гру на комп'ютері;
- роздратування через вимушені відволікання;
- нездатність або небажання спланувати заздалегідь кінець роботи або гри на комп'ютері;
- надмірні грошові витрати на постійне оновлення програмного забезпечення та пристроїв комп'ютера;
- забування про домашні справи, навчання, домовленості, зустрічі тощо упродовж роботи або гри на комп'ютері;
- нехтування власним здоров'ям, гігієною і сном на користь спілкування з комп'ютером;
- готовність задовольнятися нерегулярним, випадковим харчуванням, не залишаючи комп'ютера;
- відчуття емоційного піднесення під час роботи або гри на комп'ютері;
- зловживання кавою та іншими психостимуляторами;
- обговорення комп'ютерної тематики з усіма, хто хоча б трохи розуміється на цьому.

Наведені кваліфікаційні ознаки психологічної залежності від комп'ютера можна покласти в основу діагностичної методики, якої на даний момент потребують шкільні психологи, педагоги, соціально-психологічні служби, батьки, стурбовані надмірним захопленням дітей кібернетичним простором. Щоб зрозуміти сутність комп'ютерної адикції, причини виникнення та механізми формування, корисно розглянути чинники, що стимулюють взаємодію дорослих і дітей із цим електронним пристроєм більше часу потрібного для науково-практичної діяльності або пізнавальних процедур, пов'язаних з навчанням. Багато хто під час роботи або гри впродовж кількох діб не відходить від комп'ютера щоб відпочити, приймаючи їжу за пультом. Адже більшість відомих технічних винаходів не захоплювала безліч людей так, як комп'ютер. Можливості комп'ютера виявилися незрівнянно значущішими порівняно з усім, що створено людиною досі. Ці можливості стимулюють «спілкування» з комп'ютером,

яке має властивість на якийсь час гальмувати усі інші потреби. Розглянемо ці можливості.

У науково-практичній діяльності, опосередкованій комп'ютером (програмування, проектування, моделювання, конструювання тощо), ймовірність успішного завершення роботи й переживання почуття успіху значно вищі, ніж від виконання тієї ж роботи без комп'ютера. Потужні можливості впровадження електронних засобів та інформаційних технологій сприяють розвитку в суб'єкта в процесі його взаємодії з комп'ютером таких позитивних переживань, як упевненість в успішному завершенні виконуваного завдання; гіпермотивованість діяльності; задоволення потреби в самореалізації й підвищенні самооцінки (особливо це стосується дітей із обмеженими фізичними можливостями); відчуття престижності виконуваної роботи.

У кібернетичному просторі можна також позбутись агресивності, яка накопичується під час різноманітних життєвих колізій із оточуючими (на вулиці, в школі, вдома). В рольових іграх можна ідентифікувати себе із непереможним героєм чи суперменом і перестріляти всіх своїх ворогів.

Можна задовольнити потребу в зміні психічного стану, властиву людині від народження. Реалізацію даної потреби в кібернетичному просторі забезпечують різноманітні ігрові програми.

Безліч потужних інформаційних комп'ютерних систем дозволяє задовольнити пізнавальну потребу.

За допомогою інтернету можна задовольняти потребу в спілкуванні.

Для підлітків також суттєвою є можливість підвищити свій статус серед ровесників завдяки оволодінню модним та престижним пристроєм.

З наведеного вище видно, що кібернетичний простір – це безмежний світ задоволення різнобічних інтересів, який приваблює та може міцно тримати людину в своєму полоні. Але він має властивість надмірно захоплювати її, і саме ця властивість, яку людина використовує у разі потреби, небезпечна. На виникнення комп'ютерної залежності впливають і соціальні причини. Батьки вважають, що зручно всадовити дитину за пульт на необмежений час, радіючи її захопленню новою іграшкою і своєму

тимчасовому звільненню від батьківських обов'язків. У наслідок різноманітних соціально-економічних причин часто батьки віддають перевагу заповнення дозвілля дитини комп'ютерними іграми перед іншими способами, що потребують значних грошових витрат і безпосередньої участі батьків (спорт, мандри, заняття різними видами мистецтв).

Найбільш діти піддаються залежності від комп'ютерних ігор, особливо, так званих «рольових», завдяки високій динамічності подій у них. Логіка гри, як правило, побудована таким чином, щоб змусити суб'єкта не відволікатись і сприймати гру від початку до кінця як єдиний процес. Повне заглиблення в гру створює в гравця ефект співучасті у складному процесі, що існує тільки для нього. Під час першої ж гри людина одержує величезне задоволення, яке їй хочеться відчувати знов і знов. Зрозуміло, що здатність до максимального заглиблення в комп'ютерні ігри використовують розробники програмового забезпечення ігор, щоб одержувати якнайбільші прибутки від збуту свого продукту.

Необхідно зауважити ще одну особливість взаємодії дитини з комп'ютером. На відміну від занять спортом або рухових ігор, грати з комп'ютером можна набагато довше, оскільки фізичне навантаження на м'язи тіла мінімальне, й відчуття втоми, яке сигналізує про вичерпаність сил, з'являється значно пізніше, ніж під час гри, наприклад у футбол.

Таким чином, власне кібернетичний простір, завдяки своїм величезним можливостям зацікавити людину, та деякі соціально-економічні чинники створюють передумови виникнення комп'ютерної залежності в суб'єкта. Але для з'ясування причин виникнення даного типу адикції і розкриття механізмів її формування необхідно ще враховувати й психологічні чинники.

До недавнього часу дослідники ігрової комп'ютерної залежності вважали, що механізм її формування ґрунтується на мотивації. Але останнім часом з'явилася думка, що мотивація не є першорядним чинником формування ігрової залежності: механізми формування її засновані на частково неусвідомлюваних прагненнях та потребах у відході від реальності й прийнятті певних ролей. Ці механізми працюють незалежно від свідомості

людини й характеру мотивації ігрової діяльності, вони починають діяти відразу після знайомства з комп'ютерними іграми й закріплюються спочатку більш-менш регулярної гри.

Можна припустити, що у дорослої людини є механізм відходу від реальності, оскільки у неї частіше, ніж у молоді, виникає потреба подолати стресовий стан, а комп'ютерні ігри, за умови дозованого застосування їх, можуть бути чудовим психотерапевтичним засобом. І, навпаки, у дітей і підлітків домінуючим є механізм прийняття ролей, оскільки, приймаючи на себе ролі комп'ютерних персонажів, вони здійснюють найважливішу для свого психічного розвитку пізнавальну діяльність.

Очевидно, що намагання відійти від реальності й потребу в прийнятті ролі, можна розглядати як причини виникнення адикції, але дією одних цих чинників не можна пояснити механізм її зростання в процесі взаємодії людини з комп'ютером.

Тому запропонована інша гіпотеза формування комп'ютерної залежності, яка заснована на факторі тривожності – критерію дезадаптації. Відійти від реальності, прийняти чужу роль намагаються лише дезадаптовані особистості, які неадекватно себе оцінюють у реальному житті. Оскільки висока тривожність є критерієм дезадаптації, то вважається, що ігрові адикти мають цю психологічну особливість ще до знайомства з комп'ютером. Підлітки з високим рівнем тривожності більше схильні захоплюватися іграми і швидше потрапляють у психологічну залежність від них. Отже тривожність можна розглядати як один із чинників формування комп'ютерної адикції.

Наукові дослідження показали, що тривожність підвищується під впливом тривалого й регулярного перебування у віртуальній реальності, тому її можна розглядати також як наслідок комп'ютерної залежності. В свою чергу зростання тривожності відображає посилення дезадаптації особистості. Надмірне захоплення комп'ютерними іграми є причиною того, що підліток починає все менше жити в реальній дійсності й усе більше часу проводити в комп'ютерній псевдореальності. Віртуальний світ комп'ютерної гри стає для адикта ближчим, ніж реальне

життя; реальність переживається як чужа і небезпечна.

Таке розуміння механізму формування комп'ютерної залежності дозволяє пояснити поведінку підлітків, коли вони, не маючи доступу до комп'ютера, стають замкненими і роздратованими.

Психологи відзначають, що залежні від комп'ютерних ігор мають відхилення в емоційній сфері, які виявляються в дратівливості, запальності, емоційній нестійкості, зниженні активності, погіршенні настрою й самопочуття, дисфорії, депресії.

Отже незважаючи на те, що прагнення, які супроводжують комп'ютерну залежність, а саме бажання навчитись чогось нового, задовольнити пізнавальні інтереси, бажання не відставати від ровесників – мають позитивні аспекти, цей тип залежності, як і будь-який інший, веде до деградації особистості і з часом – до зниження соціального статусу, втрати особистісного «Я», погіршення психічного стану, збудження внутрішніх подразників, виникнення агресії, замкнутості.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Емпіричне дослідження девіантної поведінки підлітків та його результати

На першому етапі проводилося теоретичне обґрунтування проблеми, відбір респондентів та методів дослідження. Ми дослідили наявність інтернет-залежності у підлітків за допомогою методики : «Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції» (К.Янг), визначили рівень агресії «Опитувальник для оцінки агресії (Ч.Спілбергера) та акцентуації характеру «Характерологічний опитувальник» (К.Леонгард).

Ми обрали саме ці методики тому, що вони є достатньо надійними, валідними та адаптованими. Вони допоможуть нам отримати достовірні результати дослідження.

Другим етапом було проведення емпіричного дослідження з учнями. Дослідження проводилося на базі Чернівецького ліцею №8. Для психодіагностики був застосований груповий метод. У дослідженні брали участь учні 8-х класів.

Третім етапом була якісна та кількісна обробка результатів. Був проведений аналіз та інтерпретація отриманих результатів та розробка методичних рекомендацій.

За проведеним дослідженням маємо наступні результати. При визначенні рівня агресії за методикою Ч. Спілбергера у 8-х класах отримали такі дані за наступними показниками:

- 21 – агресія як риса характеру;
- 24 – агресія як стан;
- 14 – низький рівень контролю агресії.

Отже, при обробці результатів ми визначили, що в учнів 8-х класів агресія як риса характеру виявляється у – 38% підлітків, агресія як стан – 44%, низький рівень контролю агресії – 25%.

Акцентуації характеру та їх вплив на поведінку підлітків.

Негативні передумови та умови у розвитку підлітка спричинюють відхилення у становленні його особистості, зокрема у виникненні акцентуацій характеру, які дуже поширені у цьому віці. Акцентуація характеру (лат. *accentus* — наголос) — надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, яке є крайнім варіантом норми і межує із психопатією. Акцентуаціями є індивідуальні риси особистості, які за сильної вираженості, несприятливих умов можуть набувати патологічного характеру, руйнувати цілісну її структуру.

Акцентуація характеру може проявлятися по-різному і різною мірою відповідати прийнятим у суспільстві моральним нормам. Якщо реальна поведінка підлітка перебуває у непримиренному конфлікті з цими нормами є всі підстави вважати його важковиховуваним [40, 29].

Дослідження акцентуації характеру проводилися багатьма психологами, такими як: Бехтерев В.М., Ганнушкин П.Б., Кербіков О.В, Дж. Фрамер та іншими.

К. Леонгардом виділені 10 типів акцентуованих особистостей, які досить довільно розділені на дві групи: акцентуації характеру (демонстративний, педантичний, неврівноважений, збудливий) і акцентуації темпераменту (гіпертимний, дистимний, тривожно-боязкий, циклотимний, афективно-екзальтований, емотивний).

Типологія характерів, запропонована німецьким ученим К. Леонгардом заснована на оцінці стилю спілкування людини з оточуючими людьми і представляє наступні характеристики типів характеру:

1. Гіпертимний тип. Його характеризує надзвичайна контактність, балакучість, вираженість жестів, міміки, пантоміміки. Він часто спонтанно відхиляється від початкової теми розмови. У такої людини виникають епізодичні конфлікти з оточуючими людьми через недостатньо серйозне ставлення до своїх службових і сімейних обов'язків. Люди подібного типу нерідко самі бувають ініціаторами конфліктів, але засмучуються, якщо

оточуючі роблять їм зауваження з цього приводу. З позитивних рис людей даного типу характеризують енергійність, «жага» до діяльності, оптимізм, ініціативність. Разом з тим вони володіють і деякими негативними рисами: легковажністю, схильністю до аморальних вчинків, підвищеною дратівливістю, недостатньо серйозним ставленням до своїх обов'язків. Вони важко переносять умови жорсткої дисципліни, монотонну діяльність.

2. Дистимний тип. Його характеризує низька контактність, небагатослівність, переважає песимістичний настрій. Такі люди є звичайно домосідами, обтяжене гучним суспільством, рідко вступають у конфлікти з оточуючими, ведуть замкнутий спосіб життя. Вони високо цінують тих, хто з ними дружить, і готові їм підкорятися. Їхні позитивні риси: серйозність, сумлінність. Негативні риси: пасивність, сповільненість мислення, неповороткість, індивідуалізм, загострене почуття справедливості.

3. Циклоїдний тип. Йому властиві досить часті періодичні зміни настрою, в результаті чого так само часто змінюється їх манера спілкування з оточуючими людьми. У період підвищеного настрою вони є товариськими, а в період пригніченого замкнутими. Під час душевного підйому вони ведуть себе як люди з гіпертимною акцентуацією характеру, а в період спаду з дистимною.

4. Збудливий тип. Цьому типу властива низька контактність у спілкуванні, сповільненість вербальних і невербальних реакцій. Нерідко вони зануди і похмурі, схильні до хамства і брані, до конфліктів, в яких самі є активною провокуючою стороною. Вони незлагідні в колективі, владні в сім'ї. У емоційно спокійному стані люди даного типу часто добросовісні, акуратні, люблять тварин і маленьких дітей. Проте в стані емоційного збудження вони бувають дратівливими, запальними, погано контролюють свою поведінку.

5. Застряваючий тип. Його характеризують помірна товарицькість, занудливість, схильність до моралей, небалакучість. У конфліктах зазвичай виступає ініціатором, активною стороною. Прагне досягти

високих показників у будь-якій справі, за яку береться ставить підвищені вимоги до себе. Особливо чутливий до соціальної справедливості, вразливий, підозрілий, мстивий. Іноді надмірно самовпевнений, честолюбний, ревнивий, пред'являє високі вимоги до близьких і до підлеглих на роботі.

6. Педантичний тип. У конфлікти вступає рідко, виступаючи в них скоріше пасивною, ніж активною стороною. На службі веде себе як бюрократ, пред'являючи оточуючим багато формальних вимог. Поступається лідерство іншим людям. Іноді пригнічує рідних надмірними претензіями на акуратність. Його позитивні риси: сумлінність, акуратність, серйозність, надійність у справах, а негативні: формалізм, занудливість, буркотіння.

7. Тривожний тип. Людям такого типу властиві низька контактність, боязкість, непевність у собі, мінорний настрій. Вони рідко вступають у конфлікти з оточуючими, граючи в них в основному пасивну роль, в конфліктних ситуаціях шукають підтримки. Позитивні риси: дружелюбність, самокритичність, ретельність. Через свою беззахисність стають мішенями для жартів.

8. Емотивний тип. Ці люди віддають перевагу спілкуванню у вузькому колі обраних, з якими встановлюються хороші контакти, вони розуміють «з півслова». Рідко самі вступають у конфлікти, граючи в них пасивну роль. Образи носять в собі, не показують назовні. Позитивні риси: доброта, милосердя, старанність. Негативні риси: надмірна чутливість, загострене почуття обов'язку, сльозливість.

9. Демонстративний тип. Цей тип людей характеризується легкістю встановлення контактів, прагненням до лідерства, жаданням влади і похвали. Він демонструє високу пристосовність до людей і разом з тим схильність до інтриг (при зовнішній м'якості манери спілкування). Такі люди дратують оточуючих самовпевненістю і високими домаганнями, систематично самі провокують конфлікти, але при цьому активно

захищаються. Позитивні риси: ввічливість, артистичність, здатність вразити інших неординарністю мислення і вчинків. Негативні риси: егоїзм, лицемірство, хвастощі, ухиляння від роботи.

10. Екзальтований тип. Йому властиві висока контактність, балакучість. Такі люди часто сперечаються, але не доводять справу до відкритих конфліктів. У конфліктних ситуаціях вони бувають як активною, так і пасивною стороною, уважні до друзів та близьких. Вони альтруїстичні, мають відчуття співчуття, добрий смак, проявляють яскравість і щирість почуттів. Негативні риси: панікерство, схильність до нестабільних станів.

Відповідно до цієї класифікації всі риси особистості можуть бути розділені на основні і додаткові. Основні риси це стержень особистості, вони визначають її розвиток, процеси адаптації, психічне здоров'я. При значній вираженості основні риси характеризують особистість в цілому. В разі дії несприятливих факторів вони можуть набувати патологічного характеру, руйнуючи структуру особистості.

Особистості, в яких основні межі яскраво виражені, названі К. Леонгардом акцентуйованими. Акцентуйованих особистостей не слід розглядати як патологічних. Це випадок «загострення» певних особливостей властивих кожній людині. В акцентуйованих особистостях потенційно закладені як можливості соціально позитивних досягнень, так і соціально негативний заряд .

Фактори, що впливають на формування акцентуацій характеру

Виникнення акцентуацій характеру, прояви специфічної для них поведінки є наслідком впливу спадкових, психологічних і соціальних факторів, серед яких найважливішими є:

1. Умови виховання. Розвиток певної акцентуації характеру, негативних тенденцій у поведінці підлітка часто спричинюють безконтрольність або домінуюча над-опіка дорослих, «жорсткі» стосунки,

надмірність вимог і очікувань стосовно дитини, страх утрати її, дефіцит любові і спілкування з підлітком та ін.

2. Перешкоди в діяльності. Деякі ознаки акцентуації характеру підлітків проявляються, коли їм доводиться долати перешкоди в діяльності, спрямованій на задоволення особисто значущих потреб. Авторитарний стиль спілкування у школі, домінування методів примусу в навчанні є недопустимими, оскільки можуть спровокувати конфліктні ситуації. Найрізноманітніші форми дезадаптивної поведінки підлітків – нехтування чи незнання норм соціальної взаємодії. Школа має забезпечити максимальний простір для вільної і природної самореалізації особистості учня. Однак його свобода не має загрожувати безпеці й психологічному комфорту інших учнів, перешкоджати здобуттю ним повноцінної освіти.

3. Когнітивна криза. Розширення сфери діяльності і взаємодії підлітка з оточуючими значно випереджає його психологічну компетентність. Тому часто виникають зовнішні і внутрішні бар'єри в діяльності та спілкуванні, що спричинює психологічні зриви. Важливим напрямом запобігання акцентуації характеру підлітка є його психологічна освіта (психологія особистості, пізнавальних процесів, спілкування).

4. Дизгармонійність Я-образу. Суттю цього фактора є неадекватні та суперечливі уявлення про себе, а також неадекватні самооцінка і рівень домагань, комплекс неповноцінності.

5. Несформованість спонукальної сфери. Йдеться про відсутність стійких інтересів і цілей, несформованість соціально цінних потреб і норм, невміння адекватно задовольняти актуальні потреби, одержувати справжнє задоволення тощо.

6. Спадкові ознаки. До цього фактору належать: тип нервової системи, захворювання нервової системи, фізичні вади, спадкові та хронічні хвороби.

Загалом, становлення акцентуації характеру підлітка зумовлене багатьма чинниками, поєднанням їх деструктивної дії.

Отже, підлітковий період є важливим етапом психічного та

особистісного розвитку. Він характеризується особливими видами діяльності, новоутвореннями, специфічним перебігом кризи, соціальною ситуацією. Значні зміни відбуваються у розвитку інтелектуальної, спонукальної та емоційно-вольової сфер, у становленні самосвідомості. За несприятливих соціально-психологічних умов виникають труднощі у розвитку особистості, зокрема формування акцентуацій характеру. Знання дорослими (батьками, педагогами) вікових та індивідуальних особливостей підлітків дає їм змогу ефективно керувати психічним та особистісним розвитком дітей, попереджувати й долати труднощі і проблеми [40, 37].

За «Характерологічним опитувальником» К.Леонгарда, в учнів 8-х класів визначили наступні акцентуації характеру:

- Гіпертимний тип – 41 учень;
- Збудливий тип – 22 учні;
- Емотивний тип – 24 учні;
- Педантичний тип – 12 учнів;
- Тривожний тип – 18 учнів;
- Циклотимний тип – 21 учень;
- Демонстративний тип – 33 учнів;
- Неврівноважений тип – 11 учнів;
- Дистимний тип – 10 учнів;
- Екзальтований тип – 19 учнів.

Отже, учні 8-х класів отримали наступні результати: 86% учнів мають гіпертимний тип, 44% – збудливий тип, 48% – емотивний тип, 24% – педантичний тип, 36% – тривожний тип, 42% – циклотимний тип, 66% – демонстративний тип, 22% – невірноважений тип, 20% – дистимний тип, 38% – екзальтований тип.

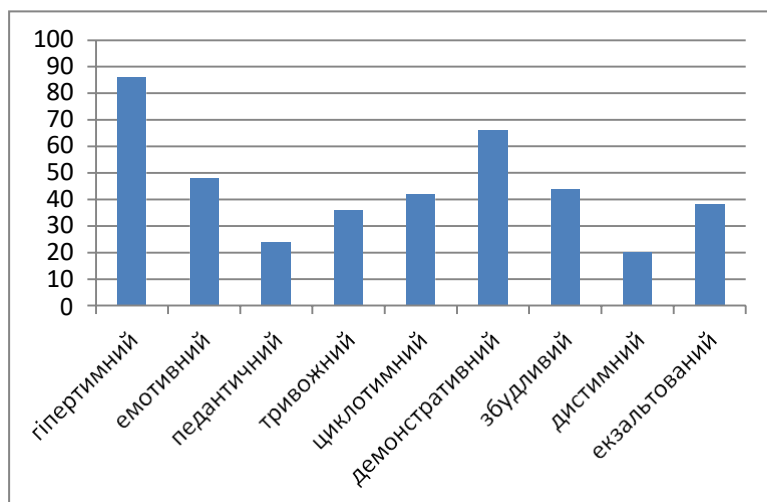

Рис. 2.1. Розподіл учнів 8-х класів (у %) за типами акцентуацій характеру(за опитувальником Г. Леонгарда).

Ми бачимо, що найбільший відсоток акцентуацій гіпертимного та демонстративного типу, що є характерним для осіб підліткового віку.

За «Тест-опитувальником на наявність інтернет-адикції» (К.Янг) отримали такі емпіричні дані.

У 38 учнів – серйозний вплив інтернету на життя підлітка, у 2-х учнів є інтернет залежність. Отже, в учнів 8-х класів 69% – значний вплив інтернету на життя підлітків, 4% – є інтернет залежність, є необхідність допомоги спеціаліста.

Порівнюючи два класи ми бачимо відмінності у результатах проведеного дослідження (у 8-Б рівень агресії, впливу інтернету вищий ніж у 8-А, а також у 8-Б кількість акцентуацій характеру більша ніж у 8-А), що зумовлені різними особливостями обох класів.

Отже, з проведеного нами дослідження можемо зробити висновок, що на відхилення поведінки у підлітковому віці можуть впливати: акцентуації характеру, рівень агресії та інформаційна мережа (INTERNET).

2.2. Профілактичні засоби спрямовані на подолання девіантної поведінки

Аналіз науково-педагогічних джерел свідчить, що під профілактикою девіантної поведінки дітей підліткового віку вчені розуміють комплекс цілеспрямованих колективних і індивідуальних впливів на свідомість, почуття і волю учнів з метою вироблення в них імунітету до негативних впливів оточуючого середовища, попередження асоціальної спрямованості, їхньої антигромадської поведінки і перебудови ставлення учнів до оточуючої дійсності в процесі перевиховання [41, 148].

Головна мета профілактичної діяльності з підлітками, схильними до девіантної поведінки полягає в сприянні адаптації дитини в світі, допомозі їй у встановленні доброзичливих стосунків, усуненні дефіциту спілкування, сприянні в розв'язанні власних проблем, розвитку в підлітків почуття відповідальності за свою поведінку, яке сприяє усвідомленню не лише своїх прав, а й обов'язків [53, 20].

Серед провідних шляхів профілактики девіантної поведінки учнів основної школи можна визначити:

- пропаганду здорового способу життя;
- залучення школярів до активної діяльності за інтересами (спортивної, трудової, технічної, музичної тощо);
- організацію трудового виховання, що дає можливість залучити переважну частину схильних до девіантної поведінки учнів до цікавої роботи в позаурочний час, оволодіти їм певною спеціальністю;
- проведення ранньої діагностики і педагогічної корекції;
- оздоровлення середовища і надання допомоги неповнолітнім, які виявились у несприятливих умовах життя і виховання;
- реалізацію індивідуального підходу з опорою на позитивні якості;

- організацію самовиховання дітей підліткового віку.

Варто звернути увагу на те, що існує первинна і вторинна профілактична робота. Первинна профілактика носить інформаційний характер і спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричної відмови від асоціальних стандартів поведінки та негативних звичок.

До форм зазначеної профілактики належать: рольові та ділові ігри; педагогічна психотерапія; аутотренінги; мозкові атаки; організація госпрозрахункової трудової діяльності; діяльність консультаційних клубів та клубів спілкування підлітків „групи ризику»; авансування довір'ям; систематична об'єктивна оцінка діяльності учня; вправлення (привчання); заохочення (схвалення); покарання; переконання; педагогічний „вибух»; проведення тематичних дискотек.

Методи саморегуляції, проведення занять у формі тренінгів; моделювання на заняттях ситуацій, наближених до реальних; використання активних та інтерактивних методів навчання; проведення тижнів та годин здоров'я, виставок малюнків із заохочувальними призами; організація спортивних змагань, поїздок на природу; арттерапія; метод створення ситуацій успіху; метод перспективних ліній; метод імітації (наприклад, проведення практичного завдання «Аукціон цінностей»); метод проблемних завдань; метод прогнозування; метод аналогій; метод прикладу.

Організація теле і радіопередач, усні журнали; відеолекторії; тематичні акції; зустрічі з працівниками органів охорони здоров'я, правоохоронних органів, громадських організацій; соціальна реклама; індивідуальні та групові юридичні, психологічні, медичні консультації; фестивалі; конкурси; вуличні ігротеки; концерти; шоу-програми; тренінги комунікативності, особистісного росту, успішності; ігри-випробування та деякі інші; практичні заняття з проблем профілактики негативних явищ.

Вторинна профілактика ставить за мету обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві. Виходячи з

цього, педагогічна робота в межах вторинної профілактики зосереджується в різноманітних осередках допомоги особистості: курс соціотерапії «12 кроків»; спеціальна лінія «Телефону довіри»; анонімні кабінети тестування на ВІЛ; консультативні пункти для батьків, діти яких ВІЛ-інфіковані чи наркозалежні; мобільні консультаційні пункти; соціально-психологічні тренінги; центри ресоціалізації наркозалежної молоді. Проводять цю роботу вчителі, фахівці-психіатри, психотерапевти, психологи, медичні працівники, співробітники громадських організацій, волонтери.

Зокрема, широкого розповсюдження в сучасній школі набули тематичні дискотеки до Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом. Під час пауз проводяться мікроконкурси на кращі знання з проблем небезпеки наркоманії, шкідливих звичок, безладних статевих стосунків. Учні інсценують різні життєві обставини щодо інфікування на ВІЛ, як сказати наркотикам «ні» тощо.

До методів саморегуляції, що дозволяють трансформувати негативні переживання в позитивні емоційні стани, розвинути стійку мотивацію до самовдосконалення, навчитися керувати диханням, розслабляти м'язи, через підсвідомість впливати на роботу внутрішніх органів (аутотренінгові, медитативні та релаксаційні вправи) якими можна займатись як під керівництвом психолога, так і самостійно у вільний час. Масового розповсюдження на сучасному етапі розвитку суспільства набув і волонтерський рух, який знайшов свій прояв у виїзних лекціях та зустрічах лікарів, психологів, наркологів з підлітками.

Таким чином, під профілактикою девіантної поведінки осіб підліткового віку розуміється комплекс цілеспрямованих колективних і індивідуальних впливів на свідомість, почуття і волю учнів з метою вироблення в них імунітету до негативних впливів оточуючого середовища, попередження асоціальної спрямованості, їхньої антигромадської поведінки і перебудови ставлення учнів до оточуючої дійсності в процесі перевиховання.

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З ДЕВІАНТАМИ

3.1. Основні підходи до корекції девіантної поведінки підлітків

Корекція девіантної поведінки є соціально-педагогічним та психологічним комплексом взаємопов'язаних, взаємообумовлених операцій та процедур, спрямованих на регуляцію мотивацій, ціннісних орієнтацій, установок і поведінки особистості, а через неї - на систему різних внутрішніх спонукань, регулюючих і коригуючих особистісні якості, що характеризують відношення до соціальних дій і вчинків.

Відомий вітчизняний вчений-педагог В. П. Кащенко ще в 30-х роках розробив класифікацію методів корекції. Він об'єднав їх у дві групи: педагогічні та психотерапевтичні [28].

Педагогічні методи:

- метод громадського впливу (корекція вольових дефектів, корекція страхів, метод ігнорування, метод культури здорового сміху, корекція нав'язливих думок і дій, корекція бродяжництва, самокорекція).
- спеціальні методи (корекція недоліків поведінки, корекція нервового характеру)
- метод корекції через працю.
- метод корекції шляхом раціональної організації дитячого колективу.

Психотерапевтичні методи:

- навіювання і самонавіювання;
- гіпноз;
- метод переконання;
- психоаналіз.

Корекційна робота в підліткових та молодіжних девіантних групах включає наступні етапи:

- формулювання соціально-педагогічної і психологічної проблеми;
- висування гіпотез про причини девіантної поведінки;
- вибір методів і технологій корекційної роботи;

- розробка програми;
- здійснення цієї програми;
- контроль за ходом та ефективністю програми;
- діагностичний етап.

У зарубіжній і вітчизняній науці описані загальні принципи і методи корекційної роботи з важковиховуваними дітьми та підлітками. Головні з них такі:

- принцип системності корекційних, профілактичних і розвиваючих завдань;
- єдність діагностики і корекції, корекції і розвитку;
- єдність віково-психологічного та індивідуального у розвитку;
- принцип корекції «зверху вниз» (створення зони найближчого розвитку);
- принцип корекції "знизу вгору» (тренування вже наявних здібностей);
- діяльнісний принцип здійснення корекції;
- морально-гуманістична спрямованість психолого-педагогічної допомоги;
- розуміння і співчуття;
- прагматизм психолого-педагогічного впливу;
- своєчасність психолого-педагогічної допомоги і підтримки;
- принцип зростання складності;
- облік обсягу і ступеня різноманітності матеріалу та ін.

Осіпова А. А. у книзі «Загальна психокорекція» систематизує різні види і функції психокорекції [2].

За змістом розрізняють корекцію:

- пізнавальної сфери;
- особистості;
- афективно-вольової сфери;
- поведінкових аспектів;
- міжособистісних відносин:

1) внутрішньогрупових взаємин (сімейних, подружніх, колективних);

2) дитячо-батьківських відносин.

За формою роботи розрізняють корекцію:

- індивідуальну;
- групову:
 - 1) в закритій групі (сім'я, клас);
 - 2) у відкритій групі для учасників з подібними проблемами;
 - 3) змішану форму (індивідуально-групову).

За наявності програм:

- програмовану;
- імпровізовану.

За характером управління коригуючими впливами:

- директивну;
- недирективну.

За тривалістю:

- Надкоротких (надшвидко) - кілька хвилин або годин;
- коротку (швидко) - кілька годин чи днів;
- тривалу - кілька місяців;
- надовго - рік або більше.

За масштабом вирішуваних завдань розрізняють психокорекцію:

- загальну (заходи общекоррекційного порядку);
- приватну (набір психопедагогічних впливів, що являють собою адаптовані для даного віку психокорекційні прийоми і методи);
- спеціальну (комплекс прийомів, методик і організаційних форм роботи з учасником або групою одного віку, які мають схожі проблеми).

Далі можна виділити:

Психокорекційні комплекс, що включає в себе чотири основні блоки.

1. Діагностичний. Мета: діагностика особливостей розвитку особистості, виявлення чинників ризику, формування загальної програми психологічної корекції.
2. Установчий блок. Мета: спонукання бажання взаємодіяти, зняття тривожності, формування бажання співробітничати і щось змінити у своєму

житті.

3. Корекційний блок. Мета: гармонізація та оптимізація розвитку клієнта, перехід від негативної фази розвитку до позитивної, оволодіння певними способами діяльності.

4. Блок оцінки ефективності корекційних впливів. Мета: вимір психологічного змісту та динаміки реакцій, сприяння появі позитивних поведінкових реакцій і переживань, стабілізація позитивної самооцінки.

Очевидно, що основою роботи з девіантними підлітками повинна стати програма, спрямована на психологічну корекцію девіанта. Що розуміється під психологічною корекцією? «Корекція» в перекладі з латинської мови - поправка, часткове виправлення або зміна (лат. *correctio*).

Психологічна корекція - це система заходів, спрямованих на виправлення недоліків психології або поведінки людини з допомогою спеціальних засобів психологічного впливу. Психокорекції підлягають недоліки, що не мають органічної основи і не являють собою такі стійкі якості, які формуються досить рано і надалі практично не змінюються

У той же час корекція може бути складовою частиною навчально-виховного процесу і виступати як цілісне педагогічне явище, спрямоване на зміну особистості дитини, яка формується. Розглянемо деякі аспекти педагогічного впливу детальніше. У рамках єдиного педагогічного процесу корекція виступає як сукупність корекційно-виховної та корекційно-розвиваючої діяльності.

Корекційно-виховна діяльність охоплює всю сукупність заходів педагогічного впливу на особистість дитини з відхиленнями у поведінці. Вона спрямована як на зміну пізнавальних здібностей (особливо у молодшому віці), так і його емоційно-вольової сфери, поліпшення індивідуальних особистісних якостей, а також на розвиток її інтересів і схильностей. Слід зазначити, що навчальна діяльність у підлітковий період залишається одним із найважливіших видів діяльності в абсолютній більшості дітей та підлітків.

Однак, як свідчить статистика і наукові дослідження, школа поступово втрачає свої громадські позиції, знижуються її соціальна роль і референтна

значимість у розвитку і формуванні особистості дитини, у виховному впливі на педагогічно запускених і важковиховуваних підлітків. Понад 40% учнів з девіантною поведінкою до навчання ставляться байдуже, близько 20% школярів навчаються у школі з явним небажанням, а понад 15% учнів ставляться до навчання негативно.

Таким чином, освітньо-корекційна діяльність у ході навчально-виховного процесу являє собою єдиний процес емоційного і змістовного компонентів, що дає можливість коректувати не тільки зовнішню сторону навчально-пізнавальної діяльності, яка виявляється у виконанні навчальних завдань, а й внутрішню, що виражається в відношенні учнів до навчального предмета взагалі і в школі зокрема. Поряд з навчально-пізнавальною діяльністю підлітки з девіантною поведінкою є учасниками й інших видів діяльності: суспільно-корисної, трудової, спортивно-оздоровчої, художньо-естетичної, ігрової та ін.

Корекційна спрямованість позаурочної виховної роботи полягає в тому, що педагогічно запускеним і важковиховуваним підліткам надається можливість задовольнити свої інтереси, реалізувати свої потреби, проявити свої здібності, оцінити самого себе і бути оціненим іншими в ході участі в позакласній роботі, нарешті, спробувати знайти оптимальний варіант взаємин з однолітками і вчителями і вибрати прийнятну форму поведінки.

Позаурочна виховна діяльність (на відміну від навчально-пізнавальної) надає можливість підлітку не тільки свободи вибору дії, але і створює умови для вправи та тренування певних емоційно-вольових і морально-поведінкових якостей, виконання загальноприйнятих вимог, дотримання норм міжособистісних відносин.

Використовуючи ті чи інші прийоми і методи педагогічного впливу в корекційній роботі з молодими «девіантами», необхідно враховувати і те, що методи виправлення особистості впливають як на свідомість, почуття, поведінку, так і на розвиток особистості в цілому. Комплексне застосування методів робить їх засобом перебудови особистісної системи підлітків.

А.Д. Гона виділяє чотири групи методів, спрямованих на виправлення відхилень поведінки особистості: [6].

- метод руйнування негативного типу характеру (метод «вибуху та метод реконструкції характеру);
- метод перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості:
 - а) об'єктивного переосмислення своїх достоїнств і недоліків;
 - б) переорієнтування самосвідомості;
 - в) переконання;
 - г) прогнозування негативної поведінки;
- метод перебудови життєвого досвіду:
 - а) розпорядження;
 - б) обмеження;
 - в) перенавчання;
 - г) переключення;
 - д) регламентації способу життя;
- метод попередження негативного та стимулювання позитивної поведінки:
 - а) заохочення і покарання;
 - б) змагання;
 - в) позитивної перспективи.

А.Д. Гона зазначає, що поєднання індивідуального та колективного педагогічного і психологічного впливу, застосування різних форм, методів і видів позанавчальної діяльності в корекційно-педагогічній та психологічній роботі з підлітками з відхиленою поведінкою посилює її результативність, допомагає зробити процес подолання недоліків у розвитку особистості та девіацій у поведінці підлітків реальним, дієвим, а завдання з формування позитивних якостей його особистості цілком здійсненими [6, 77].

Особлива роль у психокорекційної роботи з девіантними підлітками відводиться сім'ї. Слід зазначити, що результативність корекції спілкування в сім'ях підлітків з девіантною поведінкою залежить від вмiлого поєднання як прямого (психологічна освіта батьків), так і опосередкованого (здійснюється через підлітків, через організацію спільної діяльності та спілкування дітей і дорослих в сім'ї, в школі, за місцем проживання) впливу на сім'ю.

3.2. Програма корекції девіантної поведінки підлітків

Першочерговим завданням у сучасному навчально-виховному процесі школи повинно стати виховання та стимулювання соціальної активності учнів, розвиток їх індивідуально-психологічних здібностей. Тільки соціально-активна особистість прагнучиме до самовдосконалення та саморозвитку.

Вирішення даних проблем та завдань можливе за умови, коли педагоги, батьки та учні стануть активними співучасниками навчально-виховного процесу, коли відбудеться узгодження зовнішніх та внутрішніх вимог, власних потреб, реальних обставин, коли розвиватимуться процеси самоусвідомлення, самореалізації, самовизначення особистості.

Без чіткої психолого-педагогічної діагностики, вивчення кожної особистості та класних колективів неможливо правильно спланувати і організувати роботу навчально-виховного процесу.

В результаті попередніх досліджень, проведених нами у навчально-виховному закладі, було виявлено ряд певних проблем у розвитку й поведінці учнів.

Так, у психічному розвитку: низькі показники самоконтролю й самореалізації; низький вольовий потенціал (невпевненість, нестриманість, імпульсивність); акцентуації характеру; проблеми особистісного розвитку (агресивність, підвищена тривожність, низька самооцінка); недисциплінованість.

У соціальному розвитку: низькі показники соціальної адаптованості, незадоволеність становищем у системі формальних і неформальних стосунків у соціальних групах, негативні взаємостосунки з оточуючими; відсутність готовності жити у відкритому суспільстві, невміння керувати власними емоціями.

Ми використали тренінгові заняття для учнів «Я - єдиний і неповторний» та «Як уникнути стресу».

Основна мета тренінгових занять «Я – єдиний і неповторний» - розвиток соціально-комунікативного потенціалу особистості учнів,

формування адекватної самооцінки, почуття впевненості, самоповаги та навичок ефективної взаємодії в колективі.

Тренінг розвитку соціально-комунікативних здібностей сприяє підвищенню життєвих компетентностей школярів, допомагає реалізуватись у суспільстві.

Соціально-психологічний тренінг «Як уникнути стресу» допоможе учням зняти емоційну розгубленість, напружений психологічний стан, уникнути соціальної ізоляції, подолати особистісну дизгармонію. Заняття спрямовані на розвиток особистості, усвідомлення своєї життєвої позиції, формування ефективних комунікативних умінь у процесі спілкування, набуття навичок самоконтролю та конструктивного вияву негативних імпульсів у поведінці.

Заняття проводяться підгрупами або з усією групою (оптимальна кількість учасників від 9 до 15 осіб) один-два рази на тиждень, тривалістю 45-90 хв. Включають бесіди, дискусії, мозкові штурми, інтерактивні форми роботи, медитації.

До тренінгової групи також можуть входити:

- учні з низькою самооцінкою, високою тривожністю, невпевненістю;
- учні, які потрапили в ситуацію, яка торкається проблеми сенсу життя людини;
- учні, на яких постійно діють стресові фактори;
- учні, у яких виникають психологічні проблеми у сімейних стосунках.

Таким чином, у процесі активної групової взаємодії підлітки проходять етап індивідуалізації, що є основою для подальшого дорослішання, сприяє особистісному росту, позитивному сприйманню свого «я», розвиває уміння та навички взаємодіяти в соціумі. Важливим у розвитку соціально-комунікативної активності учнів є оволодіння навичками поведінки у соціальному середовищі, сприйняття та засвоєння норм, загальнолюдських цінностей. Розвиток комунікативних здібностей дитини дозволяє їй інтегруватися в суспільство, сприяє формуванню вміння спілкуватися,

аргументовано висловлюватись, вести дискусії, відстоювати власну думку.

Соціально-комунікативна активність передбачає взаємодію з оточуючими, навички роботи в групі, колективі, володінні різними соціальними ролями. Обираючи для учнів ролі, необхідні для повноцінного і змістовного життя, треба забезпечувати їхню послідовність, зміну, органічне поєднання, що створює можливості для реалізації і самовизначення. З цією метою слід надавати учням можливість вільного вибору змісту і способів діяльності, створювати ситуації успіху, задоволення їхніх потреб та інтересів.

Формування соціально- комунікативної активності учнів синтезує такі важливі завдання, як:

- стимулювання інтересу до навчання, трудової і суспільної діяльності;
- створення оптимальних умов для виявлення творчих здібностей, організаційних навичок;
- створення умов для самореалізації особистості;
- забезпечення вільного розвитку учнів;
- свідомий вибір школярами соціальних цінностей.

Розв'язання цієї проблеми залежить від стану всіх ланок системи соціального становлення особистості. У її функціонуванні повинні бути задіяні загальноосвітні навчальні заклади, позашкільні установи, засоби масової інформації, родинне виховання, співпраця учнів, батьків, педагогів.

Актуальність проблеми розвитку соціально-активної особистості підтверджує факт зростання серед молоді бездуховності, зневаги до моральних норм, дитячої злочинності, формування у них споживацьких потреб.

Важливе місце у цьому процесі займає підлітковий вік – найбільш сприятливий для формування активної особистості, самостійної та відповідальної. Особливістю підліткового віку є наявність потреби у спілкуванні з дорослими та ровесниками, у спільній діяльності з ними.

Спілкування з однолітками в підлітковому віці набуває абсолютно виняткової значущості. У цьому віці підлітки проходять особливу школу соціальних стосунків. У своєму середовищі, взаємодіючи один з одним підлітки вчаться рефлексії щодо себе і однолітків. Спілкування виявляється

настільки привабливим, що діти забувають про уроки і домашні обов'язки .

Спілкування у підлітковому віці стає необхідною складовою у розвитку особистості учня. Воно виконує ряд функцій:

- у спілкуванні передається знання про оточуючу дійсність, вміння та навички, необхідні для здійснення певного виду діяльності;

- спілкування є передумовою розвитку особистісних якостей та здібностей;

- у спілкуванні відбувається активізація внутрішніх особливостей та станів особистості, а також актуалізація складових її комунікативного потенціалу.

Поняття «потенціал» (від лат. *potentia* - сила) – наявні сили, які можуть бути використані, як можливості подальшого росту, розвитку і саморозвитку, як певної цілісності, системи; як показник ступеня сили того чи іншого явища, впливу на процеси, предмети, що його оточують. Проблема комунікативного потенціалу особистості та його реалізації полягає у співвідношенні ідеально можливого і дійсно існуючого.

Спілкування розглядається як спосіб і засіб соціального утвердження особистості, адже воно впливає на становлення самосвідомості і моральних установок школяра, на характер та виховну ефективність діяльності і стосунків у колективі.

Тому в підлітковому віці необхідно розвивати такі основні компоненти соціальної обдарованості, як: комунікативна компетенція, соціальний інтелект, творчий підхід до вирішення поставлених задач, організаторські здібності, креативність, емпатію, соціальну компетентність.

Під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування . Вона передбачає вміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню.

Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії, а також

опосередкованої, в тому числі з літератури, театру, кіно, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішень. У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Виокремлюють такі складові комунікативної компетентності:

- орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда;
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;
- адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації;
- готовність і вміння будувати контакт з людьми;
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;
- знання, вміння і навички конструктивного спілкування;
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

Таким чином, комунікативна компетентність постає як структурний феномен, що містить цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, вміння, навички.

Соціально-компетентна особистість добре орієнтується в новій обстановці, спроможна виявити адекватну альтернативну поведінку, знає міру своїм можливостям, уміє попросити про допомогу і надати її, поважає бажання інших людей, може долучитися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, не заважатиме своєю поведінкою іншим, спроможна стримуватися і заявляти в прийнятній формі про свої потреби, може уникнути небажаного спілкування, відчувається гідно у товаристві інших людей, розуміючи різне ставлення доколишніх до неї, уміє керувати своєю поведінкою і способами спілкування.

Оволодіння соціально-комунікативними вміннями відбувається в

процесі практичної діяльності. Перший компонент містить оволодіння уявною моделлю комунікативної дії, розширення та переосмислення психолого-педагогічних знань. Другий спосіб – безпосереднє вдосконалення засобу виконання комунікативної дії. Розвиток соціально-комунікативних компетентностей школярів можливий завдяки методам активної групової взаємодії, зокрема соціально-психологічного тренінгу. Для ефективності проведення тренінгу спілкування необхідно дотримуватися ряду умов, як з боку тренера, що проводить тренінг, так і з боку учасників тренінгу. Це добровільна участь в ігровому тренінгу, створення емоційно позитивної і довірливої атмосфери, зворотна реакція, гуманізація.

Таким чином, адекватна самооцінка захищає підлітків від протиправної поведінки; у того, хто вважає себе «гарною людиною» чи «законослухняним», формуються внутрішні обмеження, що утримують їх від протиправних вчинків. Звичайна поведінка поліпшується в міру підвищення самооцінки.

Низька соціальна адаптація також часто пояснюється негативною «я-концепцією» та низькою самооцінкою. Між прийняттям себе, прийняттям інших та іншими існує сильна позитивна кореляція. Отже, самосприйняття і соціальна адаптація є взаємозалежними. Якщо підліток зневажає себе, він буде зневажати й інших, але якщо він відчуває до себе повагу і довіру, то буде так само довіряти іншим та поважати їх. Основними порушеннями, які виникають у підлітковому віці, є нездатність спілкуватись, знайомитись та взаємодіяти з іншими людьми.

Тренінг є активним груповим методом психологічної роботи і відповідає природному прагненню підлітків до спілкування з однолітками. Створює найкращі умови для навчання методам комунікації. Жива, доброзичлива атмосфера полегшує учневі проходження процесу індивідуалізації, процесу дорослішання, позитивному сприйманню себе та оточуючих, сприяє особистісному росту.

З метою отримання позитивних результатів з даної проблеми (на основі психолого-педагогічної діагностики та комплексного аналізу) спільно з педагогічним колективом підбираємо шляхи та методи психолого-

педагогічного впливу на учнів.

Завдання, які стоять перед психологом:

- створення психолого-педагогічних умов, ситуацій, сприятливих для позитивних змін у знаннях, уміннях, навичках, вчинках, у ставленні до своєї поведінки, свого «я», власного особистісного росту та життєвої активності;

- корегувати вади особистісного розвитку учнів (тривожність, імпульсивність, невпевненість, низьку самооцінку та ін.) шляхом підвищення соціального статусу, залучення до соціально-комунікативної діяльності;

- сприяти розвитку подальшої інтеграції класних колективів шляхом активізації індивідуально-психологічного впливу, колективної роботи з учнями з метою створення позитивного психологічного клімату для розвитку особистості школярів.

Тренінг «Я єдиний і неповторний»

Основна мета тренінгових занять «Я єдиний і неповторний» - розвиток соціально-комунікативного потенціалу особистості учнів, формування правильної самооцінки та способів ефективної взаємодії в колективі.

Тренінг є активним груповим методом психологічної роботи й відповідає природному прагненню підлітків до спілкування з однолітками. Така форма роботи створює найкращі умови для навчання методам комунікації. Жива, доброзичлива атмосфера полегшує дитині проходження процесу індивідуалізації, що є основою для подальшого дорослішання, сприяє особистісному росту, позитивному сприйманню свого «Я».

Програма тренінгу розвитку соціально-комунікативного потенціалу учнів спрямована на формування позитивної самооцінки, почуття впевненості, самоповаги.

Низька соціальна адаптація часто пов'язана з негативною «Я-концепцією» і низькою самооцінкою. Само сприйняття і соціальна адаптація є взаємозалежними. Якщо підліток зневажає себе, він буде зневажати і ненавидіти інших, але якщо він відчуває до себе повагу і довіру, то буде так само довіряти іншим і поважати їх. Основними порушеннями, які виникають у підлітковому віці, є нездатність спілкуватись, знайомитись та взаємодіяти з іншими людьми.

Тренінги розвитку соціально-комунікативної активності сприяють розвитку життєвих компетентностей школярів, підвищують самооцінку, допомагають реалізуватись у суспільстві.

Заняття 1

МЕТА: Розвивати соціально – комунікативні навички, почуття власної значимості, формувати правильну самооцінку та способи ефективної взаємодії в колективі.

Тривалість заняття- 45 хвилин

Вступ

Психолог: Сьогодні ми з вами зібралися, щоб краще пізнати себе та інших і налагодити взаємодію в нашому колективі. У цьому нам допоможуть вправи. Але перш ніж перейти до них, потрібно виробити правила роботи і постійно їх дотримуватись.

Правила роботи групи

1. Добровільна участь у виконанні вправи.
2. Говорити тільки про себе, свої почуття.
3. Один говорить – усі слухають.
4. Бути толерантним.

Знайомство (10 хвилин)

Усі учасники сідають у коло. Ведучий пропонує назвати своє ім'я і коротенько про себе розповісти. Наприклад: –Мене звати Олена. Подобається, коли мене називають Леною. Мої знайомі сказали б про мене, що я...‖

Вправа “Презентація імені”

Кожен учасник по черзі виходить в центр, називає ім'я, супроводжуючи його яким - небудь жестом, мімікою чи позою. Вибір жесту чи пози - за бажанням учасника. Головне, щоб правильно відобразити своє –Я‖. Наприклад, в центр кола виходить одна з учасниць, називає своє ім'я, наприклад, --Анна‖, ілюструючи його низьким поклоном. Інша учасниця наприклад, - –Ірина‖ - присідає. За допомогою цих жестів потрібно розкрити свій образ, характер, темперамент, свою візитну –картку‖.

Після того як кожний з учасників презентував своє ім'я, всі розповідають про те, як вони зрозуміли своїх партнерів по грі (якщо в групі один одного знають, детально розбираються випадки, коли ім'я людини не відповідало позі, за допомогою якої вона представлялась).

Вправа “Емоція” (10 хв.)

Учасникам роздаються заготовлені картки, на яких відмічені емоції, і те, за допомогою яких частин тіла потрібно ці емоції виразити. Наприклад, картка –Сум. Руки|| означає, що сум потрібно виразити за допомогою рук. Учасникам потрібно відгадати, яку емоцію виражають.

Емоції: –Горе. Обличчя||, –Радість .Губи||, –Чванливість. Права рука||, –Гордість. Спина||, –Страх. Ноги||, –Відданість. Очі||, –Здивування. Очі. Рот||
Ця вправа допомагає відчувати себе розкутим, вільним, розвиває акторські здібності.

Вправа “Невербальна інсценізація”

Кожному учаснику потрібно відобразити сцену - пантоміму: –У мене болить зуб||, –Мені сумно||, –Я загубив гроші||, –Як приємно помріяти||, –Я отримав п'ятірку на вступних екзаменах до інституту||.

Вправа “Перетворення” (10 хв.)

Мета: Визначити особливості самовираження учасників за допомогою метафоричних засобів.

Хід вправи: Учасники сідають у коло. Ведучий говорить про те, що знайомство продовжується, і пропонує закінчити такі речення:

1. –Якби я був книжкою, то я був би...|| (словником, детективом, віршами, тощо)
2. –Якби я був явищем природи, то я був би... (вітром, сонцем, бурею тощо)
3. –Якби я був музикою, то я був би (романсом, класикою, джазом тощо)
4. –В наступному житті я хотів би бути ...(актором, міністром, священиком тощо)

5. –Якби я був твариною, то я був би ... –

6. –Якби я був рослиною, то я був би...‖

Вправа “Відгадай” (7-10 хвилин)

Мета гри полягає в тому, щоб відгадати людину, яку задумала група.

Всі учасники сідають у коло, за бажанням вибирається ведучий. Він виходить з кімнати, а група вибирає людину, яку будуть відгадувати. Ця людина нагадує всім свої образи-перетворення з вправи –Перетворення.‖ Кожен, або один з учасників характеризує цю людину, а завдання ведучого її відгадати.

Наприклад: –Ця жінка схожа на літній сонячний день‖ (сонце). Інший учасник: –Це прекрасний поет‖ (вірші). –Захоплюється романсами, в наступному житті мріє бути дипломатом‖. Якщо ведучий не відгадає з першого разу, можна спробувати відгадати з другого разу. Потім гру повторюють з іншим ведучим, характеризуючи іншу людину.

Якщо учасники тренінгу добре знають один одного, можна застосовувати інший варіант гри, коли ведучий сам ставить три, чотири запитання до групи. Наприклад:

- Якби ця людина була явищем природи, то яким?
- Якби ця людина була твариною, то якою?
- Якби ця людина була рослиною, то якою?

Після відповідей групи ведучий пробує відгадати загадану людину.

Вправа “Компліменти” (7 хв.)

Кожен учасник по колу передає компліменти і побажання своєму сусідові.

Вправа - обговорення “Мої враження від заняття”.

Заняття 2

Мета: розвивати соціально- комунікативні навички, почуття власної значимості, формувати правильну самооцінку та способи ефективної взаємодії в колективі.

Тривалість заняття - 45 хвилин.

Вправа. “ Історія мого імені”

Мета: дати визначення поняття ідентичності, усвідомлення своєї ідентичності через ім'я, більше дізнатись один про одного шляхом прояву поваги до імені кожного.

Ця проста вправа дає можливість викликати переживання сильних почуттів, повідомити важливу інформацію про людину.

Інформаційне повідомлення

Психолог. Ідентичність – це прийняття себе, для того, щоб успішно просуватись по життєвому шляху. Всі ми дуже різні, маємо свої позитивні і негативні якості. Але для того, щоб змінюватись і вдосконалюватись як особистість, потрібно краще знати себе та інших, сприймати себе таким, яким ти є. Ви вже не раз чули своє власне ім'я, імена ваших друзів. А чи замислювались ви, що ім'я передає певну інформацію про ту чи іншу людину, має своє походження, значення?

Вправа «Моє ім'я»

Психолог. Пригадайте, як кожному з Вас дали ім'я. Що ви про це знаєте?

- Хто його вибрав? Звідки воно походить?
- Що значить для вас ваше ім'я?
- Чи подобається воно вам?

Ведучий пояснює значення свого власного імені, а потім учасники повідомляють усе, що вони знають про історію свого імені та його походження.

Обговорення:

- Яке значення має ім'я для людини??
- Чи передаються імена у ваших сім'ях по спадковості?
- Чи надаєте ви значення своєму імені та іменам інших людей?
- Як називали вас батьки в дитинстві?
- Як ви гадаєте, чи підходить вам ваше ім'я? Чи хотіли б ви його

змінити? Чому?

Вправа «Ідентичність»

Психолог. Прийняття не тільки себе таким, яким ви є, а прийняття вами власного

імені також є ідентичністю.

- Які синоніми можна підібрати до поняття **ідентичність** ? (прийняття, згода, гармонія і т.д.)
- Чи важливо бути ідентичним ?
- А якщо людина втратить свою ідентичність ?

Вправа “ Мої цінності “

Учасники по черзі закінчують речення. Ведучий спочатку записує відповіді учнів на дошці, потім підсумовує спільні відповіді на плакаті -Наші цінності.‖

- 1.Для мене важливе значення мають такі люди ...
- 2.Я вважаю себе учасником, членом такої групи людей ...
- 3.Я вірю ...
4. Найбільш важливі для мене місця - це ...
- 5.Мені додають сенс та мету в житті такі справи та види діяльності ...
6. Я отримую задоволення від ...
7. Я хочу ...
8. Найважливіші події з мого минулого - це ...

Обговорення

- Яке враження у вас викликало це заняття ? Чи сподобалось воно вам ?
- Що дало вам це заняття ?
- Про що б ви хотіли ще дізнатись?

Вправа “ Посмішка по колу

Заняття 3

Мета: розвивати соціально-комунікативні навички, почуття власної значимості, формувати правильну самооцінку та способи ефективної взаємодії в колективі.

Вправа “ Правила поведінки під час занять”

Психолог запитує учасників, які правила вони б хотіли ввести, щоб почувати себе краще під час занять. Всі по черзі висловлюють свої побажання, ведучий їх записує на дошці. Після того, як голосуванням приймаються загальні правила, ведучий записує їх на плакаті, який вивішує на видному місці, щоб на кожному занятті їх бачити.

Вправа “ Ідентичність”

Мета: більше дізнатись один про одного, формувати повагу до себе та інших, розвивати почуття власної значимості.

Психолог. На минулому занятті ми з вами говорили про значення імені в житті людини. Сьогодні давайте спробуємо дізнатись один про одного ще більше. Тому поговоримо про час вашого народження: пору року, місяць, астрологічний знак.

- Як ви гадаєте, чи впливає час народження на характер, поведінку, звички людини?
- Що ви можете сказати про час свого народження?
- Чи подобається вам місяць, пора року вашого народження?
- Які ви знаєте народні повір'я, пов'язані з часом народження людини?
- Чи впливає знак Зодіаку на формування характеру людини?
- Які ще фактори впливають на розвиток особистості людини?

Дискусія “ Якою я бачу сучасну людину?”

- Які риси характеру необхідні сучасній людині?
- Що значить вираз –Знайти своє місце в житті ?»
- Що потрібно зробити кожному з вас, щоб любити і сприймати себе таким, яким ви є? (Бути ідентичним по відношенню до себе).

Вправа “ Перший вчинок”

Психолог. Пригадайте і розкажіть про гарний вчинок у вашому житті.

- Коли він трапився?
- Ваші почуття після цього випадку?
- Чи потрібно робити гарні вчинки?

Вправа “ Обговорення”

- Які враження у вас виникли під час заняття?
- Що вам дало це заняття?

Вправа “ Побажання”

Кожен по черзі , посміхаючись, передає побажання своєму сусіду.

Заняття 4.

Мета: розвивати соціальні-комунікативні навички, почуття власної значимості, створення атмосфери доброзичливості та відкритості.

Гра “ Колективне інтерв’ю “

Учасники сидять в колі. Ведучий ставить запитання, на які всі по черзі відповідають.

- Твоє улюблене місце відпочинку і чому?
- Який шкільний предмет тобі найбільше подобається і чому?
- Хто є твоїм найкращим другом чи подругою?

Гра “ Запитання ведучому”

Учасники по черзі ставлять запитання ведучому, на які він відповідає.

Гра “ Хто любить...?”

Мета: краще пізнати один одного, створити атмосферу відкритості і доброзичливості.

Учасники сидять або стоять у зображених на підлозі колах. Одному з учасників не вистачає місця. Проходячи між стільцями чи колами, він запитує, наприклад:

«Хто любить шоколадне печиво?» Тоді той, хто відповідає першим, виходить та звільняє місце. Учасник, який залишився без місця, ставить наступні запитання на свій власний вибір.

Гра “ Канат дружби”

Мета: розвивати почуття власної значущості та колективізму.

Учасники діляться на дві команди. Ведучий оголошує завдання: — Протягом 5 хвилин з підручних засобів (своїх речей) зв'язати канат. Речей інших учасників, які не беруть участі у грі, використовувати не можна. Перемагає та команда, яка зв'язала довший канат.¶

Вправа «Продовжте речення»

Учасники знову сідають у коло, по черзі продовжують речення: — Сьогодні на занятті я почував себе ...¶

Вправа “ Струм”

Усі сидять в колі, тримаючись за руки. Ведучий — вмикає струм¶, тобто потискує руку сусіда зліва. Той, в свою чергу, потискує руку свого сусіда зліва і т. д.

–Струм¶ проходить по всьому колу і повертається до ведучого.

Заняття 5.

Мета: реалізувати комунікативний потенціал особистості школяра, розвивати почуття індивідуальності, власної значущості, вміння взаємодіяти в колективі.

Матеріали: плакат — Правила роботи групи, картки, кольоровий папір, ножиці, музичний супровід, фломастери, ручки, олівці.

Правила роботи групи

Ведучий пропонує учасникам пригадати правила роботи групи. Після того, як діти пригадали, тренер вивіщує плакат — Правила роботи групи на дошці.

- Для чого нам потрібні правила?
- А чи потрібні правила у повсякденному житті?
- Які правила ви знаєте?

Гра – розминка “Комплімент”

Ведучий зачитує рядки Б. Окуджави — Давайте говорить друг другу комплименты.

На попередньому занятті ми вибрали символ компліменту – сердечко. Передаючи сидячому біля вас зліва учаснику сердечко, ви говорите йому комплімент.

Обговорення:

- Чи приємно вам було отримувати компліменти?
- А чи хтось відчував незручність, коли йому говорили комплімент?
- А що важче: отримувати компліменти чи робити?
- Чи потрібно вчитись робити компліменти?

Психолог. Отже, можемо зробити висновок, що компліменти говорити треба.

Вправа “ Намисто гарних слів”

Ведучий перед початком гри роздає кожному розрізані навпіл поштові листівки. За допомогою розрізаних половинок учасники шукають собі пару. Потім ведучий пропонує всім взяти вирізані паперові кола -- намистинки.

Психолог. Перед вами лежать намистинки. На кожній із них потрібно написати гарну рису вашого товариша. Для того, щоб вам було легше вибрати потрібну рису, подивіться на дошку, на якій написані риси характеру. Можливо, у вашого товариша є ще якісь інші гарні риси (записуєте стільки, скільки вважаєте за потрібне).

А тепер нанизуємо намистини на нитку.

Одягніть, будь ласка, намисто товаришеві.

Подивіться, скільки гарних рис ви побачили одне в одному.

Обговорення:

- Що ви відчували, коли писали гарні слова і коли отримували? (радість, хвилювання, цікавість, втіху)
- Чи складно вам було придумувати компліменти?
- А що було простішим і приємнішим: готувати чи отримувати намисто?
- Чому саме такі риси ви підібрали один одному?
-

Вправа “ Розминка”

Ведучий пропонує відпочити і провести вправу на уважність. Під музику учасники повинні рухатись в парах по колу і виконувати такі команди:

- доторкнутися до чола свого товариша;
- до лівого коліна;
- долоня до долоні;
- до кінчика носа;
- до правого вуха тощо.

Вправа “ Поштова скринька”

Психолог. У нас є поштова скринька. Вдома ви мали написати на сердечках компліменти вашим товаришам і вкинути їх у скриньку. За кількістю отриманих компліментів ми визначимо переможця і нагородимо його.

Порахуйте ту кількість сердечок – компліментів, яку ви отримали.

Ми вітаємо переможця, який отримав найбільшу кількість сердечок і вручаємо йому титул. Зберіть свої сердечка і прочитайте їх вдома.

Обговорення:

- Чи очікували ви на таку кількість компліментів?
- Чи збігається думка однокласників про вас із вашою власною?
- Чи потрібно говорити одне одному компліменти? Чому?

Вправа “ Побаження”

Психолог. Усміхніться один одному і подаруйте побажання, доторкнувшись до руки товариша.

Я бажаю вам, щоб ви якомога частіше у своєму житті отримували і дарували компліменти і гарні слова іншим людям. Хай вам щастить!

Додаток “ Гарні риси” (компліменти)

Вихованість, інтелігентність, порядність, інтелектуальність, чесність, ввічливість, відповідальність, кмітливість, щирість, щедрість, доброзичливість, доброта, скромність, стриманість, тактовність, надійність, працьовитість, відвертість, впевненість, уважність, привітність, чуйність, терплячість, активність, врівноваженість, комунікативність, рішучість, сміливість, почуття гумору, вірність, ніжність, охайність, справедливість, повага до старших, принциповість, неординарність, наполегливість, готовність прийти на допомогу, симпатичність, веселість, пунктуальність, мужність, оптимізм.

Заняття 6

Мета: розвивати культуру спілкування, формувати способи ефективної взаємодії у колективі.

Матеріали: м'яч, стільці, пов'язка на очі, картки із завданнями.

Вправа «Компліменти»

Кожен по черзі говорить комплімент будь-якому учаснику, кидаючи при цьому йому м'яча.

Обговорення:

- Що дала нам ця вправа?
- Для чого потрібні компліменти?
- Що для вас краще: говорити компліменти чи отримувати?

Вправа «Чий голос?»

Ведучий пояснює учасникам, що один з них за його сигналом буде повторювати умовний пароль, наприклад: «Я тут!» Учні повинні відгадати, чий це голос. Діти зав'язують очі і довільно рухаються по кімнаті. Психолог запитує, чи є охочі називати пароль, - якщо немає, то вибирає сам. Потім легким дотиком руки дає сигнал тому, хто повинен говорити. Ведучий обов'язково хвалить кожного, хто відгадує голос невідомого.

Гра «Кому це належить?»

Всі учасники разом із ведучим витягують з портфелів будь-який предмет і кладуть його до порожньої коробки чи ящика так, щоб інші не бачили. Потім ведучий дістає по одному предмету і запитує: «Кому це належить?» Усі, крім власника, відгадують. Той, хто відгадав, пояснює, чому він вважає, що ця річ належить певній людині. Стежте, щоб аргументи були позитивними.

Вправа «Відома особистість»

Ведучий об'єднує учасників у кілька груп і дає картки із завданням. Необхідно зобразити за допомогою одягу, слів, жестів відому особистість. Група вибирає виконавця ролі і допомагає йому. Варіанти завдань:

1. Відомий естрадний співак чи співачка (на вибір ведучого або дітей).

2. Політичний діяч.
3. Учитель.
4. Учень.

Інший варіант вправи: зобразити за допомогою жестів, міміки, одягу відому естрадну групу, телепередачу, казку, пісню, учня класу, вчителя та інших відомих особистостей чи літературних героїв.

Обговорення:

- Як ви почувалися в новій ролі?
- Чи складно було виконувати цю роль?
- Що дала вам ця вправа?

Підсумки заняття:

- Яке враження справило на вас це заняття?
- Що воно вам дало?

Вправа «Струм по колу»

Учасники, сидячи у колі, тримаються за руки. Ведучий вмикає «струм», тобто потискує руку сусіда ліворуч. Той передає потиск далі. «Струм» проходить по всьому колу і повертається до ведучого.

Заняття 7

Мета: реалізація соціально-комунікативного потенціалу особистості школяра, ознайомлення з елементами саморегуляції, створення позитивного мікроклімату в колективі.

Матеріали: картки з незакінченими реченнями,
фломастери, ручки.

Вправа «Посмішка по колу. Побаження успіхів.»

Вправа «Похвальний лист.»

Психолог. У кожної людини є позитивні риси характеру, але говорити про них і виявити їх набагато складніше, чим критикувати й насміхатись. Сьогодні нам потрібно знайти позитивні риси своїх товаришів та повідомити їм про них.

Діти отримують картки з незакінченими реченнями: — Я ціную в тобі ...! і — Мені подобається як ти ...!

Учасники на свій розсуд вибирають кому писати, закінчують речення і вручають адресату. Якщо захочуть, то наприкінці можна прочитати листа вголос. Ведучий також бере активну участь у грі, висловлює власну думку і пропонує зробити це кожному.

Обговорення:

- Які у вас виникали почуття, коли ви писали листи?
- А коли отримували?

Гра “ Асоціації”

Ведучий нагадує значення слова — асоціація- зв’язок, сприйняття, сприймання. Пропонує учасникам дібрати синоніми: порівняння, схожість, копія. Усі сідають у коло. Ведучий пропонує одному учаснику (або його вибирає група) сісти в центр кола. Кожен по черзі порівнює його з живим або неживим предметом.

Наприклад: — Людо, ти мені нагадуєш зайчика, тому що ...!, — Сергій мені схожий на вулкан ...! Якщо учасники не можуть пояснити чи обґрунтувати свою асоціацію, вони просто називають порівняння. Стежте, щоб діти не ображали гідність один одного.

Обговорення:

Ведучий запитує в того, хто сидів у колі, які асоціації йому сподобались, а з якими він не погоджується.

Вправа “ Я в майбутньому.”

Ведучий пропонує учасникам закрити очі, подумати і уявити себе, н – д, через 10 років, 15. Звернути увагу на зовнішність (одяг, зачіску), фах, місце проживання. Потім по черзі кожен учасник описує свій образ у майбутньому. (Інший варіант - намалювати себе.)

Обговорення:

- Які почуття у вас виникали, коли уявляли себе?

- А коли розповідали?
- Чи полюбили ви себе?

Психолог. Запам'ятайте свій образ в майбутньому, часто пригадуйте його і прагніть стати ним через певний проміжок часу.

Вправа “ Дерево” (на саморегуляцію)

Ведучий пропонує всім стати в коло на деякій відстані один від одного. Кожен учасник сильно натискає п'ятками на підлогу, руки стискає в кулачки, міцно стискає зуби.

Психолог: Ти – могутнє, міцне дерево, у тебе сильне коріння, і ніякі вітри тобі не страшні. В складних життєвих ситуаціях, коли не знаєш як поступити, - стань сильним і могутнім — деревом, скажи собі, що ти сильний, у тебе все буде гаразд, і все отримається. Це поза впевненої людини. Потім діти беруться за руки, піднімають їх вгору, продовжуючи натискувати п'ятками підлогу. — Ми разом – велика сила. Одинокому дереву важко в негоду; набагато легше, якщо це цілий гай. Разом нам не страшні ніякі проблеми. Після цього ведучий пропонує дітям розслабитись, припинити натискувати п'ятками на підлогу, різко струхнути руками, розслабити м'язи обличчя.

Обговорення.

Вправа “ Струм по колу.”

Заняття 8

Мета: реалізація соціально-комунікативного потенціалу особистості школяра, формування і розвиток адекватної самооцінки, вміння виражати свій емоційний стан і вчитись розуміти стан інших.

Матеріали : картки зі схематичним зображенням різних емоційних станів людей.

Вправа “ Посмішка по колу. Побажання”

Вправа “ Угадай емоцію.”

Один з учасників повертається спиною до групи. Ведучий показує іншим учасникам картку із зображенням конкретної емоції і сам за допомогою міміки показує її. Діти повторюють дану емоцію, при цьому не вимовляючи ні звуку. Потім учаснику, який стояв спиною до групи, пропонують повернутися й, уважно подивившись на обличчя дітей, вгадати, яку емоцію вони зображують. Якщо він правильно відгадав, то може обрати наступний емоційний стан, який буде зображуватись.

Гра “ Подаруй мені те, що я хочу”

За допомогою міміки та жестів учасники по черзі показують, який подарунок хотіли б отримати на день народження. Інші намагаються відгадати. При цьому вони можуть ставити уточнюючі запитання, наприклад: — Це можна їсти?!, — Це іграшка?!, — Воно кругле?! тощо. Відповідати на запитання потрібно тільки за допомогою міміки, виражаючи при цьому емоції подиву, розчарування та ін. Після того, як кожен учасник зміг показати бажаний подарунок, психолог висловлює побажання, щоб мрії дітей (якщо вони реальні) рано чи пізно збулися .

Вправа “ Привітання”

Ведучий нагадує учасникам про значення привітання в житті людей. Вітаючись з іншими, ми бажаємо їм доброго здоров'я (— Здрастуйте!||), доброго дня чи вечора, або просто виявляємо своє гарне ставлення (–Привіт!||). Ведучий пропонує пригадати, які ще слова привітання діти знають. Після цього слід об'єднатися в пари, стати одне навпроти одного, утворивши при цьому подвійне коло. Потрібно привітатись з:

- з товаришем;
- з учителем
- з мамою
- з другом, якого давно не бачив
- з учнем, який запізнився на урок
- зі своїм –ворогом||

- як інопланетяни (потертися носами, підборіддям або лобами).

До уваги тренера: виконання останнього завдання дозволяє виявити труднощі при спілкуванні.

Обговорення:

- Які почуття у вас виникли під час виконання вправи?
- Які привітання вам давалися важко і чому?

Вправа “ Слухаємо себе”

Протягом кількох хвилин діти розслабляються і — слухають себе, після цього швидко і схематично зображують свій настрій.

Вправа “ Дерево”

Обмін враженнями

Вправа “ Посмішка по колу”

Заняття 9

Мета: розвивати комунікативні навички, адекватне сприйняття свого — образу – я, формування доброзичливих взаємин в групі та морального самоусвідомлення учнів.

Тривалість заняття: 1 год. 20 хв.

Матеріали: папір, олівці.

Перед початком заняття ведучий з учасниками звертають увагу на правила роботи групи.

Вправа “ Компліменти”

(Наприклад: — Світлано, у тебе сьогодні надзвичайна зачіска... і т.д.)

Вправа “ Мій настрій сьогодні”

Учасники по черзі повідомляють про свій настрій.

Вправа “ Я – чарівник”

Ведучий пропонує учасникам заплющити очі і уявити себе в казковій країні, в якій збуваються всі мрії і бажання, особливо, якщо ти – всемогутній

чарівник. Уявивши себе в ролі чарівника, який може зробити все, що побажає, учасники повинні подумати, щоб зробив кожний з них, якби він був наділений такою могутньою силою чаклунства? Можна загадати три бажання. Свої відповіді учасники спочатку записують, а потім повідомляють групі. (Як правило, діти мріють про те, чого їм бракує.)

Вправа “ Ким би я був в чарівній країні?”

Після виконання вправи — Я – чарівник|| учасників просять подумати, на кого кожен з них хотів би перетворитись в чарівній країні, якби був чарівником.

Діти можуть називати тварин, професію, заняття тощо. Якщо хтось відмовляється від перевтілення і хоче залишитись самим собою - це свідчить про задоволення своїм – Я –, прийняття себе таким, яким він є. Кожен по черзі детально розповідає про свій уявний новий образ і говорить, чим він йому подобається. Перш ніж розповідати, кожен малює себе на папері.

Вправа дає змогу побачити інший психологічний портрет учасників, дізнатись про риси, які він присвоює собі або які є для нього бажаними.) В кінці ведучий пропонує бажуючим продемонструвати своє інше — Я|| за допомогою рухів, жестів, міміки.

Вправа “ Скажи мені, хто твій друг?”

Кожен учасник подумки протягом 2-3 хв. змалює — психологічний|| портрет когось із членів групи. Потім слід об'єднатись в пари (використовуючи при цьому спосіб розрізаних навпіл поштових листівок, за допомогою яких мали б змогу спілкуватись у парі — лідери|| і — відторгнуті||, -лідери|| і -нейтральні, пасивні||.) Парі потрібно вибрати члена групи, чий портрет вони будуть змалювати. Ведучий звертає увагу на те, що заборонено вказувати на зовнішні ознаки, за допомогою яких можна одразу впізнати людину. У портреті повинно бути не менше 8-10 рис, які характеризують конкретну людину.

Потім один представник від пари називає риси характеру учасника групи, а інші відгадують, чий це портрет. Автор портрета не повинен говорити, хто

правильно відгадав, а хто – ні, надаючи кожному можливість висловитись. Після того, як група відгадала задуману людину, проаналізуйте, які названі риси більш точніше характеризували — невідомого, чи були вказані негативні риси характеру.

Психолог. Дуже часто в житті ми ображаємо один одного, вбачаючи в інших вади (а вони є в кожного), а ось вказати на них в доброзичливій формі, підказати шляхи їх подолання, буває дуже важко. Іноді нам це і в голову не спадає. А якщо це твій друг?!

Вправа “Лист другові”

Ведучий пропонує дітям написати листа своєму другу, хорошому знайомому чи однокласнику (не вказуючи конкретного адресата) з приводу його гарного чи не дуже гарного вчинку. Якщо вказувати на негарний вчинок, потрібно дати йому оцінку і навести шляхи виправлення ситуації.

За бажанням листи учасників зачитують і колективно обговорюють.

Вправа “ Мої враження від заняття.”

Вправа “ Струм по колу.”

Заняття 10.

Мета: розвивати соціально-комунікативні навички, формувати адекватну самооцінку, способи взаємодії в колективі.

Тривалість заняття: 1 год.20хв.

Вправа “ Відгадай настрій”

Ведучий пропонує кожному по черзі за допомогою жестів та міміки зобразити свій настрій сьогодні. Учасники відгадують.

Вправа “ Привіт, друже!”

Сидячи в колі, учні мають по черзі привітатися, обов’язково підкреслити при цьому індивідуальність партнера, називаючи притаманні йому риси характеру.

Потрібно звертати особливу увагу на те, які слова підбирає кожен учасник,

щоб привітати іншого, які жести при цьому використовує, якою є міміка.

Ведучий пропонує учасникам вказати на найбільш конструктивний спосіб входження в контакт – привітання. Після цього дві – три пари учнів програють моделі бажаного привітання.

Обговорення:

- Чи потрібно вітатись один з одним?
- Про що свідчить привітання?
- Чи впливають привітання на наш настрій?

Ділова гра “Привітання і настрої”

Ведучий пропонує учасникам об'єднатись у декілька груп і програти ситуації привітання:

- привітання людей після конфлікту;
- привітання авторитарного керівника з підлеглими;
- привітання щирих друзів;
- привітання байдужих зверхніх –лідерів до учнів класу.

Обговорення:

- Що можна сказати про людину, залежно від того, як вона вітається?
- Чи впливають привітання на настрій?
- Яке привітання сподобалось найбільше?

Вправа “ Місток”

Ведучий креслить на підлозі лінію і пропонує уявити, що це вузький місток над прірвою. Учасникам, які об'єднались в пари, потрібно рухатись назустріч один одному уявним –містком, не виходячи за лінію. Необхідно розминутись і пройти свій шлях до кінця, не зачепивши партнера і не –впавши у прірву. Можливі різні варіанти конструктивного вирішення проблеми.

Обговорення:

Обговорення:

- Які почуття у вас виникли під час виконання цієї вправи?

- Що вам дала ця вправа?

Вправа “Гарні слова”

Один учасник сідає в центрі кола, а всі по черзі називають найкращі риси його характеру. Спочатку висловлюються гарні слова учаснику з –середнім|| (нейтральним) положенням в класі, потім – –ізолюваним|| і дітям з низькою самооцінкою. Ця вправа дозволяє всім по-іншому поглянути на цих дітей і сприяє корекції заниженої самооцінки окремих учасників.

Вправа “ Верб – тополя”

Мета: навчити елементам ауторелаксації і саморегуляції.

Учасники стають в коло і ведучий пропонує їм поставити ноги на ширину плечей, злегка нахилити корпус, схилити голову, опустити руки вздовж тулуба.

Психолог. Ви – плакучі верби, гілки ваші (руки) плавно похитує вітерець. (Виконуючи це завдання, дітям потрібно розслабитись.

Потім ведучий пропонує їм плавно підняти руки вгору, прогнутись, випрямитись, зробити глибокий вдих, поставити п’ятки ніг разом, а носки окремо.)

Тепер кожен із вас – струнка, сильна тополя, якій не страшні ніякі бурі та вітри. Ви сильні і могутні. Ви відпочили, розслабились, набралися нових сил для добрих справ. Тепер вам ніхто і ніщо не страшний, ви сміливі, рішучі та відважні. Ви готові захищати слабкого, зрозуміти інших людей, допомагати друзям та близьким.

Вправа “ Слухаємо себе.” (на ауторелаксацію)

Вправа – обговорення “ Мої враження від заняття.”

Вправа “ Посмішка по колу.”

Порівняльна характеристика проведених досліджень

Після проведення корекційної програми ми провели повторне діагностичне дослідження, в результаті якого виявили позитивні зміни у групі тих підлітків, які були присутні на усіх тренінгових заняттях. Ми отримали наступні показники:

Порівняльна таблиця показників рівня агресії

до тренінгу:	після тренінгу:
1.агресія як риса характеру – 38%	1.агресія як риса характеру – 33%
2.агресія як стан – 44%	2.агресія як стан – 33%
3.низький рів. контр агресії – 25%	3.низький рів. контр агресії – 19%

Порівняльна таблиця акцентуацій характеру

до тренінгу :	після тренінгу:
гіпертимний тип – 86%	гіпертимний тип – 84%
збудливий тип – 44%	збудливий тип – 41%
емотивний – 48%	емотивний – 48%
педантичний – 24%	педантичний – 24%
тривожний – 36%	тривожний – 29%
циклотимний – 42%	циклотимний – 40%
демонстративний – 66%	демонстративний – 63%
неврівноважений – 22%	неврівноважений – 18%
дистимний – 20%	дистимний – 20%
екзальтований – 38%	екзальтований – 36%

Порівняльна таблиця інтернет залежності

до тренінгу:	після тренінгу:
значний вплив інтернету – 69%	значний вплив інтернету – 65%
є інтернет залежність – 4%	є інтернет залежність – 4%

В результаті попередніх досліджень, які були проведені у навчальному закладі, були виявлені певні проблеми у розвитку й поведінці значної кількості учнів, які мали низькі показники самоконтролю й самореалізації; низький волевий потенціал (невпевненість, нестриманість, імпульсивність) вади особистісного розвитку (агресивність, підвищена тривожність, низька самооцінка). У соціальному розвитку: низькі показники соціальної адаптованості, незадоволеність становищем стосунків у соціальних групах. Невміння вирішувати конфлікти, керувати власними емоціями.

У результаті проведеної корекційної програми схильність до агресії та насильства у підлітків в експериментальній групі знизилася, учні стали більш дружними, менше стало виникати конфліктних ситуацій. В експериментальній групі спостерігається зниження рівня агресивності в порівнянні з первинною діагностикою. Зменшився відсоток акцентуацій характеру: гіпертимність – 2%, збудливість – 3%, тривожність – 7%, циклотимність – 2%, демонстративність – 3%, неврівноваженість – 4%, екзальтованість – 2 %; педантичність, дистимність, емотивність залишилися без змін; вплив інтернету знизився на 4%.

Як свідчать результати діагностики у групі, в якій проводилися тренінг розвитку соціально-комунікативних компетентностей учнів, зменшився рівень агресії, акцентуацій характеру, підвищилася соціальна активність учнів, зріс рівень інтеграції у класах, відбуваються зміни в системі ціннісних орієнтацій. У багатьох учнів започатковується корекція вад особистісного розвитку.

Результати дослідно-експериментальної роботи свідчать, що реалізовані в експерименті психолого-педагогічні умови підвищують ефективність роботи з попередження девіантної поведінки підлітків.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз літератури і наші власні дослідження вказують, що на виникнення і розвиток девіантної поведінки впливають ряд різноманітних факторів (біологічні, генетичні, фізіологічні, психофізіологічні, соціальні). В підлітковому віці виховний вплив батьків і близьких є одним з вирішальних чинників у формуванні певного стереотипу поведінкових реакцій і характерних особливостей.

Девіантна поведінка значної маси населення втілює сьогодні найбільш небезпечні для країни рушійні тенденції. Вплив злочинного світу на суспільство, розповсюдження його моралі, психічне зараження найменш стійкої частини населення – молоді – тривожна картина сьогодення. Деформація цінностей, яка відбувається в суспільстві починається у підлітковому віці і створює умови для відтворення законеслухняності, ствердження свавілля.

Ми дослідили наявність інтернет-залежності у підлітків за допомогою методики: «Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції» (К.Янг), визначили рівень агресії «Опитувальник для оцінки агресії (Ч.Спілбергера) та акцентуації характеру «Характерологічний опитувальник» (К.Леонгард).

Для психодіагностики був застосований груповий метод. У дослідженні брали участь учні 8-х класів.

При обробці результатів ми визначили, що в учнів 8-х класів агресія як риса характеру виявляється у – 38% підлітків, агресія як стан – 44%, низький рівень контролю агресії – 25%.

За результатами дослідження акцентуації характеру 86% учнів мають гіпертимний тип, 44% – збудливий тип, 48% – емотивний тип, 24% – педантичний тип, 36% – тривожний тип, 42% – циклотимний тип, 66% – демонстративний тип, 22% – неврівноважений тип, 20% – дистимний тип, 38% – екзальтований тип.

За тест-опитувальником на наявність інтернет адикції 69% – значний вплив інтернету на життя підлітків, 4% – є інтернет залежність, є необхідність допомоги спеціаліста.

Отже, з проведеного нами дослідження ми визначили, що на відхилення поведінки у підлітковому віці можуть впливати: акцентуації характеру, рівень агресії та інформаційна мережа (INTERNET).

Першочерговим завданням у сучасному навчально-виховному процесі школи повинно стати виховання та стимулювання соціальної активності учнів, розвиток їх індивідуально-психологічних здібностей. Тільки соціально-активна особистість прагнучиме до самовдосконалення та саморозвитку.

Відомо, що сім'я проектує долю своїх дітей вже в їхніх майбутніх родин, тому робота з батьками по вихованню дітей має велике значення.

Якщо в родинному спілкуванні домінує байдужість, зневажання потребами й чуттями кожного, неадекватна вимогливість, виховання без любові, то у дитини закладаються психічні відчуття відчаю, образи, низької самооцінки, ізоляції, неповноцінності.

Для корекційно-відновлювальної програми девіантів ми використали тренінгові заняття для учнів «Я - єдиний і неповторний» та «Як уникнути стресу». Основна мета тренінгових занять «Я – єдиний і неповторний» - розвиток соціально-комунікативного потенціалу особистості учнів, формування адекватної самооцінки, почуття впевненості, самоповаги та навичок ефективної взаємодії в колективі.

Тренінг розвитку соціально-комунікативних здібностей сприяє підвищенню життєвих компетентностей школярів, допомагає реалізуватись у суспільстві.

Після проведення корекційної програми ми зробили повторне діагностичне дослідження, в результаті якого виявили позитивні зміни у групі тих підлітків, які були присутні на усіх тренінгових заняттях.

У результаті проведеної корекційної програми схильність до агресії та насильства у підлітків в експериментальній групі знизилася, учні стали більш дружними, менше стало виникати конфліктних ситуацій.

Як свідчать результати діагностики у групі, в якій проводились тренінг розвитку соціально-комунікативних компетентностей учнів, знизився рівень акцентуацій характеру, зменшився вплив інтернету підвищилась соціальна

активність учнів, зріс рівень інтеграції у класах, відбуваються зміни в системі ціннісних орієнтацій. У багатьох учнів започатковується корекція вад особистісного розвитку. Тому, ми можемо стверджувати, що реалізовані в експерименті психолого-педагогічні умови підвищують ефективність роботи з попередження девіантної поведінки підлітків.

Дослідження в цій галузі необхідні для вирішення тієї кризи, яку переживає сьогодні Україна. Тільки ретельні і систематичні дослідження в області підліткової психології можуть допомогти зрозуміти причини того, що відбувається в нашому конфлікті поколінь. Необхідно зрозуміти суть шукань підлітків, відмовитися від безумовного засудження того, що несе з собою підліткова субкультура, диференційовано підходити до явищ життя сучасних підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аландаренко Ю. Агресивність у поведінці учнів підліткового віку. Семінар-тренінг / Ю. Аландаренко // Психолог. - 2009. - Вересень (№ 35). - С. 26-30
2. Байзетінова Г.В. Особливості Я-концепції підлітків, батьки яких тривалий час перебувають за кордоном / Г.В. Байзетінова, О.В. Григор'єва // Практична психологія та соціальна робота. - 2007. - № 5. - С. 56-58
3. Бистрова Ю. Психологічні особливості конфліктної поведінки підлітків з інтелектуальною недостатністю / Ю. Бистрова // Дефектологія. - 2006. - № 4. - С. 46-50
4. Бовть О.Б. Соціально-психологічні причини агресивної поведінки підлітків / О.Б. Бовть // Рідна школа. - 1999. - №2. - С.17-23
5. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій / О.І. Бондарчук. - К. - 2006. - 88 с.
6. Вакуліч Т. Феномен інтернет-залежності підлітків у мережі "Інтернет" / Т. Вакуліч // Освіта і управління. - 2006. - № 2. - С. 155-160
7. Вашека Т.В. Профілактика самогубства серед підлітків: методика для вимірювання суїцидальної поведінки / Т.В. Вашека // Практична психологія та соціальна робота. - 2005. - № 4. - С. 53-57
8. Вінда О.В., Коструб О.П., Сомова І.Г. та ін. Формування навичок здорового способу життя у дітей і підлітків (за проектом «Діалог»): Навч.-метод. Посібн / О. В. Вінда. - К. - 2003
9. Галагузова М. А. Социальная педагогика: Курс лекцій / Галагузова М. А. - М.: ВЛАДОС. - 2000. - 416 с.
10. Гилинский Я.И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория / Я.И. Гилинский // СоцИс. -1991. - №4. - С.74-75.
11. Гончаров В. Жорстока поведінка в підлітковому віці / В. Гончаров // Соціальний педагог. - 2009. - Листопад (№ 11). - С. 59-61
12. Гурлева Т.С. Причини виникнення і перспективи попередження підліткової

- важковиховуванності / Т.С. Гурлева // Практична психологія та соціальна робота. - 2007. – № 7. - С. 6-10
- 13.Докторович М. Соціально-психологічна робота з проблемними підлітками / М. Докторович Г. Л. Рурик, І. А. Хозраткулова. - К.: Редакція загальнопедагогічних газет. - 2013. - 128 с.
 14. Долбенко Т. Проблеми вікових і психологічних особливостей підлітків у 90 – х роках ХХ століття у системі активізації їхньої пізнавальної діяльності / Т. Долбенко // Вісник Книжкової палати. - 2005. - № 11. - С. 16 – 19
 - 15.Дмитрішена Н. Психологічні завдання підлітка і його потреби / Н. Дмитрішена // Психолог. - 2010. - Лютий (№ 8). - С. 17-19
 - 16.Драганчук Т. В. Мотивація підлітків до навчання : рекомендації батькам / Т. В. Драганчук // Педагогічна майстерня. - 2014. - № 8. - С. 36-41
 - 17.Дроздов О.Ю. Фактори виникнення та розвитку агресивної поведінки / О.Ю. Дроздов, М. А. Скок // Практична психологія та соціальна робота. - 2009. - № 2. - С. 58-71
 - 18.Дружиніна І. Чому і як підлітки потрапляють у злочинні угруповання / І. Дружиніна // Психолог. - 2009. - Серпень (№ 31-32). - С. 39-40
 - 19.Єфремова Г. Л. Девіантна поведінка підлітків / Г. Л. Єфремова // Шкільному психологу. Усе для роботи. - 2013. - № 4. - С. 1-8
 - 20.Жук С.М. Вплив емоційних факторів на соціально-психічну адаптацію підлітків / С.М. Жук // Практична психологія та соціальна робота. - 2007. - № 3. - С. 56-58
 - 21.Жуков Ю.М., Петровская Л.А., Растянников П.В. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков // М.: «Просвещение». - 1987
 - 22.Журавльова Н. Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем / Н. Журавльова // Психолог. - 2008. - Березень (№ 12). - С. 3-9
 - 23.Загороднюк Т.М. Стан вихованості почуття корисності для іншого в сучасних підлітків / Т.М. Загороднюк // Педагогіка і психологія. - 2007. - №

4.-С.93-99

- 24.Захаров Ю. А. Подростки «группы риска» / Ю. А. Захаров // Воспитание школьников. - 2000. - № 4. - С. 29-36
- 25.Змановская С.В. Девіантологія (Психологія поведінки, що відхиляється). - М.: Академія. - 2003. - 288 с.
- 26.Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П Ильин // СПб.: Питер. - 2009. – 576 с.
- 27.Карпінська Т. Основні методи та прийоми попередження і контролю агресивної поведінки / Т. Карпінська // Психологія і суспільство. - 2010. - № 4. - С. 104-110
- 28.Кащенко В.П. Корекція: Виправлення недоліків характеру в дітей і підлітків: посібник для студ. середовищ. і вищ. пед. навч. Закладів /В.П. Кащенко // М.: Видавничий центр «Академія». - 2000. - 304с.
- 29.Кисляк О.П. Практичні рекомендації психологам стосовно специфіки роботи з особами підліткового та юнацького віку, хворими на ДЦП, які переживають внутрішньоособистісний конфлікт / О.П. Кисляк // Практична психологія та соціальна робота. - 2005. - № 10. - С. 59 -72
- 30.Коваль М. Вплив стресу на розвиток психосоматичних захворювань у підлітків / М. Коваль // Практична психологія та соціальна робота. - 2007. - № 11. - С. 14-17
- 31.Козубовська І.В. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх (психолого-педагогічний аспект): автореф. дис. / І.В. Козубовська . – К.: 1996. – 48 с.
- 32.Комісарова О. Проблеми підлітків: шляхи розв'язання / О. Комісарова // Психолог. - 2009. - Квітень (№ 15/16). - С. 46-52
33. Кон И.С. Психология ранней юности / И. С. Кон // М., 1989. – 255с.
- 34.Коритнікова Н. М. Фрагментарність сприйняття підлітком навколишнього світу / Н. М. Коритнікова // Географія. - 2014. - № 21/22. - С. 3-6
- 35.Коць М. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки підлітків / М. Коць, І. Мудрак // Соціальна психологія. - 2007. - № 1. - С. 162-169.

- 36.Кравченко Т. Вплив сім'ї на соціалізацію підлітків / Т. Кравченко // Соціальна психологія. - 2007. - Спеціальний випуск. - С.181-188
- 37.Кучерук М. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : тренінг / М. М. Кучерук // Шкільному психологу. Усе для роботи. - 2013. - № 11. - С. 29-31
- 38.Лановенко Ю. Типологія адаптаційного подолання кризи підліткового віку / Ю. Лановенко, А. Чаплигін // Соціальна психологія. - 2004. - №6. - С. 137-145.
39. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин // СПб. - 2000
- 40.Левшунова Н. Теоретичні та практичні основи профілактики залежності в підлітків. Семінар-практикум / Н. Левшунова // Психолог. - 2009. - Вересень (№ 35). - С. 11-16
- 41.Лемещук В.Р. Динаміка соціальних страхів сучасних підлітків / В.Р. Лемещук // Практична психологія та соціальна робота. - 2007. - № 1. - С. 71-78; Практична психологія та соціальна робота. - 2006. - № 12. - С. 35-30
- 42.Леонгард К. Акцентуйовані особистості /К. Леонгард // Київ. - Вища школа.- 1989
- 43.Леонова Л.Г., Бочкарева Н.Л. Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте // Психология зависимости: Хрестоматия. - Минск: Харвест. - 2004. - С.449-548
- 44.Лесик Г. Г. Вплив батьківських цінностей на статус підлітка в групі однолітків / Г. Г. Лесик // Практична психологія та соціальна робота. - 2012. - № 10. - С. 62-65
- 45.Лєскова А. А. Психологічні особливості молодшого підліткового віку / А. А. Лєскова // Шкільному психологу. Усе для роботи. - 2015. - № 1. - С. 8-13
- 46.Личко А.Е. Підліткова психіатрія. – Вид. 2-ге, доп. – Л.: Медицина, 1985. – 416с.
- 47.Маковецька О. Психолого-педагогічні чинники тривожності підлітків / О. Маковецька // Педагогічна думка. - 2012. - № 4. - С. 74-79

48. Манілов І. Взаємозв'язок сугестивності та акцентуїзованості підлітків-девіантів / І. Манілов, Т. Дем'яненко // Соціальна психологія. - 2009. - № 3. - С. 138-146
49. Марунчак В. Соціально-психологічні аспекти формування девіантної поведінки особистості в умовах соціокультурного простору / Марунчак В.С. // К. – 2005. – С. 15-42
50. Маценко В.О. Девіантна поведінка особистості // Психолог – №25 – 2010 – 32с.
51. Немец Г. М. Програма корекції вад особистісного розвитку підлітків / Г. М. Немец // Психологічна Газета. - 2010. - Травень (№ 9). - С. 16-23
52. Оверченко А. І. Методика дослідження психологічних особливостей правосвідомості підлітків / А. І. Оверченко // Практична психологія та соціальна робота. - 2011. - № 5. - С. 21-30
53. Орел Г. О. Система роботи з профілактики девіантної поведінки серед підлітків / Г. О. Орел // Психологічна Газета. - 2009. - Липень (№ 13). - С. 22-31. - Липень (№ 14). - С. 18-32
54. Орбан – Лембрик Л. Е Соціальна психологія [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. У 2 кн. Кн. 1. Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. - К. : Либідь, 2004. - 574 с
55. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч. метод. посіб. з додатками / В. М. Оржеховська. - К.: ВіАн. - 1996. - 352 с.
56. Оржеховська В.М. Соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень важковиховуваних учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук / В.М. Оржеховська . – К.: 1995. – 42 с.
57. Ігри - навчання, тренінг, дозвілля .../Под ред. В. В. Петрусінського. - М.: Нова школа, 1994. - 368 с.
58. Пономаренко І.Л. Психологічна характеристика підлітків з девіантною поведінкою. // Практична психологія та соціальна робота - №4-2009 - С.35-37.

- 59.Ружинська О.В. Подолання шкільної тривожності учнів молодшого підліткового віку : (Корекційно-розвивальна програма для учнів 5-х класів) / О.В. Ружинська // Практична психологія та соціальна робота. - 2009. - № 9. - С. 27-33
- 60.Ружицька Н. Виховання і навчання підлітків з девіантною поведінкою : ділова гра з елементами тренінгу / Надія Ружицька // Психолог. - 2013. - Вересень (№ 18). - С.15-18
- 61.Соловійова О. П. Причини виникнення адиктивної поведінки у підлітковому віці та основні напрямки психокорекційної роботи із залежними підлітками / О. П. Соловійова // Практична психологія та соціальна робота. - 2013. - № 4. - С. 28-32
- 62.Славина Л. С. Трудні діти. Славина Л.С. Трудные дети. Избранные психологические труды /Л. С Славина //. – М.: Издательство психолого-социального института, Воронеж: НПО «МОДЭК». - 2002. – 432 с.
- 63.Степанов В.Г. Психология трудных школьников / В. Г. Степанов //. - М. - 1996.
- 64.Супрун М. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціально-психологічний аспект / М. Супрун, Н. Перепечина // Соціальна психологія. - 2009. - № 2. - С. 178-185
65. Сухарев А.В. Характер и поведение подростков // Химия в школе. - 1989. - №2.
- 66.Терещук Н. В. Ігрова залежність у підлітковому віці як форма аддиктивної поведінки / Н. В. Терещук // Практична психологія та соціальна робота. - 2009. - № 1. - С. 31-41
- 67.Ткачук А. Агресія як форма прояву девіантної поведінки / А. Ткачук // Психолог. - 2010. - Грудень (№ 45). - С. 7-8
- 68.Тригук О. Відхилення у поведінці неповнолітніх. Суть і види девіацій /О. Тригук // Психолог. - 2012. - Квітень (№ 8). - С. 31-33
- 69.Туріщева Л.В. Підліткова агресія / Л.В. Туріщева // Історія та правознавство. - 2007. - № 33. - С. 14

70. Федорченко Т. Методи корекційної роботи з агресивними дітьми і підлітками / Т. Федорченко // Рідна школа. - 2007. - № 2. - С. 12-15
71. Психология современного подростка. / Под ред. Д.И. Фельдштейна. – М. – Педагогика. - 1989. – 560 с.
72. Філіпенко Л. Б. Сучасні підходи до вивчення психології підлітка / Л. Б. Філіпенко // Шкільному психологу. Усе для роботи. - 2009. - Грудень (№ 12). - С. 11-15
73. Фопель К. Как научить детей сотрудничать? Практические игры и упражнения: Практ. Пособ. Для педагогов и школьных психологов / К. Фопель. – М.: Генезис. - 2001
74. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція. Міський семінар для психологів / Г. Хоменко // Психолог. - 2009. - Вересень (№ 35). - С. 17-23